

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Zuzana Lipková

PŘECHYLOVÁNÍ V ČESKÉM A POLSKÉM JAZYCE
Bakalářská diplomová práce

MALE-FEMALE TRANSITION IN CZECH AND POLISH GRAMMATICAL
GENDER
The Bachelor Diploma Thesis

Vedoucí práce: PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

OLOMOUC 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně, pouze za použití uvedené studijní literatury a s pomocí odborných rad vedoucí práce. Potvrzuji, že práce obsahuje 74 739 znaků.

V Olomouci dne .....

.....

Zuzana Lipková

Poděkování

Děkuji PhDr. Boženě Bednařikové, Dr. za odborné vedení diplomové práce, poskytnutí rad a studijní literatury.

OBSAH

ÚVOD	4
<i>1. Typologické srovnání češtiny a polštiny</i>	<i>5</i>
1.1 Úvod do typologie.....	5
1.1.1 Fonologická typologie.....	5
1.1.2 Morfonologická typologie.....	6
1.1.3 Morfologická typologie.....	6
1.1.4 Syntaktická typologie.....	8
1.1.5 Lexikální typologie.....	8
1.2 Shrnutí.....	9
<i>2. Rod jako gender a rod jako jazyková kategorie</i>	<i>9</i>
2.1 Rod gramatický a rod přirozený.....	10
<i>3. Definice přechylování</i>	<i>10</i>
<i>4. Vznik rodových dvojic</i>	<i>11</i>
<i>5. Tvoření přechýlených ženských jmen v češtině</i>	<i>12</i>
5.1 Produktivita a četnost přechylovacích formantů v češtině.....	13
<i>6. Tvoření přechýlených ženských jmen v polštině</i>	<i>15</i>
6.1 Produktivita a četnost přechylovacích formantů v polštině.....	16
<i>7. Vývoj přechylování</i>	<i>18</i>
7.1 Vývoj přechylování v češtině.....	18
7.1.1 Změny v produktivitě přípon v češtině.....	19
7.2 Vývoj přechylování v polštině.....	20
7.2.1 Změny v produktivitě přípon v polštině.....	24
7.2.2 Zánik přechylovacích formantů u ženských příjmení v polštině.....	24
<i>8. Příčiny zablokování derivace ženských názvů v polštině</i>	<i>25</i>
8.1 Příčiny extralingvistické.....	25
8.2 Fonotaktická a estetická omezení.....	26
8.3 Sémantická omezení.....	27
8.4 Referenční omezení.....	28
8.4.1 Vliv denotačního statusu na blokaci flexe ženských názvů.....	30
8.4.2 Klasifikace osobních maskulin v různých denotačních stavech.....	32
<i>9. Zablokování derivace titulárních substantiv</i>	<i>34</i>
9.1 Faktory ovlivňující titulární potenciál substantiv.....	34
9.2 Vývoj titulatury.....	35
<i>10. Současné tendence v přechylování v polštině podle M. Łazińskiego</i>	<i>35</i>
10.1 Změna konotací tradičních přechýlených názvů.....	36
10.2 Shrnutí.....	37
<i>11. Současné tendence v přechylování v polštině podle M. Nowosad-Bakalarczykovej</i>	<i>37</i>
11.1 Vědecké tituly.....	38
11.2 Služební tituly.....	38
11.3 Profesní pojmenování.....	40
11.4 Charakterizační názvy.....	41
11.5 Shrnutí.....	41
ZÁVĚRY	43
Použitá literatura	50
Seznam použitých zkratk a značek	53

ÚVOD

Práce „Přechylování v českém a polském jazyce“ se zabývá zkoumáním a porovnáváním přechýlených ženských jmen v češtině a polštině. Podrobně popisuje především zákonitosti tvoření těchto jmen v polském jazyce, jelikož se zde setkáváme se značnou různorodostí a mnohými omezeními či jinými nepravidelnostmi. Cílem výzkumu je souhrn poznatků a následná analýza, která slouží k základní orientaci v oblasti této problematiky. Práce se tento jev snaží pojímat obecněji, začleňujíc jej do širšího zejména typologického, sociolingvistického a kulturologického rámce. Jejím hlavním záměrem je zachytit pohyb v tvaroslovné a slovotvorné normě u obou porovnávaných jazyků. Klade si za úkol postihnout přechylování jako jazykový i mimojazykový problém, velmi aktuální zejména v současné polštině. Jak bylo již dříve naznačeno, jsou podávány jen základní teoretické poznatky o přechylování. Praktická část je omezena na příklady z polských periodik uveřejněných na Internetu. Ty poté slouží pouze orientačně, jako doklady příslušných jevů. Ve své magisterské diplomové práci problematiku přechylování plánuji patřičně rozvést a více se zaměřit především na excerpci příslušných jazykových materiálů.

1. Typologické srovnání češtiny a polštiny

1.1. Úvod do typologie

Při konfrontačním popisu češtiny a polštiny je důležité přihlédnout k jejich typologickému charakteru. Čeština a polština jsou jazyky geneticky příbuzné a spolu s dalšími slovanskými jazyky patří převážně mezi jazykový typ flexivní. Jazykový typ je podle Skaličky (1981 : 136) ideálním konstruktem, který není v plné míře uskutečněn v žádném přirozeném jazyku. Určitý jazyk se vždy, více nebo méně, odchyluje od tohoto typologického konstruktů. Mým záměrem je uvést vybrané typologicky relevantní jevy ve všech jazykových plánech a dokázat takto různou míru flexivnosti zkoumaných jazyků.

1.1.1 Fonologická typologie

Pro typologii fonologickou je relevantní především počet konsonantických a vokálních fonémů, jejich distribuce v slabikách a hojnost výskytu jednotlivých fonémů a skupin fonémů v textech. Edvard Lotko uvádí, že v současné polštině je poměr vokálů ke konsonantům 16, 6% : 83, 4%, naproti tomu v češtině 28, 4% : 71, 6% (Lotko 1997 : 9). Polština je tedy jazyk výrazně konsonantický, čeština stojí na hranici vokaličnosti a konsonantičnosti. Pro explicitní vyjadřování vztahů mezi autosémantiky ve větě pomocí prostředků vnější flexe je důležitý rozvinutý vokální systém. Polština se tedy z tohoto hlediska opět jeví jako méně flexivní ve srovnání s češtinou.

Co se týká rozložení fonémů v slabikách, není mezi oběma jazyky větších rozdílů. Třetím zmíněným ukazatelem fonologické typologie je hojnost výskytu jednotlivých fonémů a skupin fonémů v textech. V češtině na rozdíl od polštiny se setkáváme

s nadměrným hromaděním konsonantů v textech a tvořením četných souhláskových skupin.¹

1.1.2 Morfonologická typologie

Pro typologii morfonologickou jsou příznačné hláskové alternace, které posilují syntetičnost slova². Jejich hojnost je podmíněna mj. tím, že čeština má rozvinutější vokalismus. Alternace, které samy vyjadřují rozdíl tvarů, tedy jsou gramaticky využity, odpovídají typu introflexivnímu. Lotko (1981 : 24) ve studii *Polština a čeština z hlediska typologického* uvádí, že ve slovanských jazycích panuje obecná tendence vyrovnávání alternací nad jejich novým tvořením. Lotko (1997 : 10) konstatuje, že čeština je na alternace v tvaroslovných a slovtvorných paradigmatech bohatší než polština, ve které vidíme menší počet morfonémů a určité oslabení úlohy gramatické kongruence.³

1.1.3 Morfologická typologie

Právě v morfologickém jazykovém plánu je nejvíce patrné, že oba srovnávané jazyky patří k flexivnímu typu. Co se týče gramatické stavby, řadí se čeština k nejflexivnějším jazykům vůbec. V polštině existuje chudší repertoár koncovek v deklinačních a konjugačních paradigmatech.

Intenzita flexivního rázu češtiny se výrazně projevuje v deklinaci cizích jmen, osobních i místních. Ta se většinou běžně skloňují, tedy přiřadují k příslušným deklinačním vzorům. Český tvaroslovný systém vyvíjí silný tlak i na původně

---

¹ Uvedený výše typologický rozdíl mezi oběma jazyky má své důsledky v morfologickém plánu jazyka obecně a sehraje důležitou roli při tvorbě přechýlených profesních pojmenování v polštině, kdy připojením sufixu *-k(a)* v řadě případů vzniknou souhláskové skupiny obtížně vyslovitelné, tedy z jazykového hlediska nepřijatelné.

² Edvard Lotko ve své nejnovější práci *O syntetičnosti češtiny a analytičnosti polštiny* (v tisku) umísťuje kategorii přechylování na ose syntetičnost – analytičnost. Flexivnější čeština se vyznačuje syntetickým, derivativním tvořením ženských protějšků k mužským profesním pojmenováním a k mužským přijmením. Dále píše, že pro současnou polštinu je charakteristická tendence ženský rod nevyjadřovat a ponechat pouze mužské podoby. Tuto rodovou indiferentnost poté odstraňuje analytickým způsobem (např. výrazy tvořícími základ zdvořilostních obrátů).

³ Fonologická struktura maskulin (např. u přejatých slov na *-log*) a hláskové alternace (nejčastěji *g/ž*) jsou v mnohých případech hlavními činiteli rozhodujícími o nepřechylování ženských apelativ pomocí sufixů.

nesklonná apelativa, která se v důsledku toho přizpůsobují domácím morfologickým zásadám, buď přejímajíce jejich deklinační paradigmata, anebo v omezených případech vytvářející paradigmata neúplná.

Spolu s Lotkem (1997 : 10) můžeme souhrnně konstatovat, že ačkoliv úzus není ještě přesně stanoven, a jisté kolísání stále trvá, nesklonnost cizích jmen hodnotíme jako málo perspektivní.

Situace v polštině je odlišná. Postoje k synchronně cizím slovům se jeví jako značně tolerantnější, na úrovni plánu lexikálního dochází k posilování cizí složky⁴, jak tvrdí Lotko (1981 : 82). Pozorujeme celou řadu neflexivních tendencí, působících na současný jazyk, především hovorový. Neskloňují se některá domácí příjmení, zejména zakončená na *-o*, *-y*, redukuje se flexe číslovek, omezuje užití vokativu a paradigmaticky se neobměňují nepřechýlená substantiva. Také zůstávají nesklonná ta apelativa, která jsou v češtině běžně skloňovaná. Jisté oslabení flexivnosti polštiny zaznamenáváme také u neuter cizího původu zakončených na *-um*, *-uum*, *-ium*, *-eum*, ta se skloňují pouze v plurálu. Lotko (1981 : 36) zde demonstruje, jak se polština v morfologickém plánu do jisté míry odchyluje od flexivního typu směrem k typu izolačnímu.

Kromě toho má i výrazné rysy aglutinační, jako na příklad univerzální koncovky plurálu substantiv. Rodové rozdíly jsou v množném čísle substantivní deklinace zastřeny. Existence těchto univerzálních koncovek způsobuje v polštině větší pádový synkretismus. Také dochází ke značnému tvarovému vyrovnávání měkkých a tvrdých vzorů. Edvard Lotko na závěr podotýká, že „*silný pádový synkretismus a tvarová uniformita sblíží polštinu více se slovenštinou a ruštinou, než s češtinou*“ (Lotko

---

⁴ Značná tolerance k synchronně cizím slovům, jejich velký výskyt v mluveném a psaném jazyce, častý původní pravopis (spojený s určitým pocitem prestižnosti povolání) u slov a slovních spojení typu *manager*, *graphic designer* aj. má také jistý vliv na proces přechylování.

1981 : 38). O univerzálních koncovkách mluvíme v polštině taktéž ve spojení se slovesy a jistými typy přechodníků.

1.1.4 Syntaktická typologie

Flexivní jazyky se charakterizují vysokým dynamismem verba finita, což se v syntaktické rovině jazyka projevuje především bohatstvím finitních tvarů a častým výskytem těchto tvarů i ve vedlejších větách.

Polština je podle Lotka pod tímto úhlem pohledu méně flexivní, je zřetelně nominálnější než čeština: „*Podle statistických údajů činí v českých textech frekvence finitních slovesných tvarů, v aktivu, až 82, 4%, kdežto frekvence infinitivních tvarů pouze 11, 9% a pasívum má průměrnou frekvenci 5, 6%*“ (Lotko 1981 : 39).

Pro polštinu je dále příznačné časté používání přechodníkových vazeb a konstrukcí s neosobními tvary na *-n(o)*, *-t(o)*, které upevňují nominální charakter polštiny. Čeština v takovýchto případech volí vedlejší věty, jejichž jádrem je verbum finitum.

V polštině se také setkáváme s hojným užíváním infinitivních vazeb a substantiv verbálních. Čeština má silně rozvinutou negaci větnou, naproti tomu v polštině je tato negace potlačena negací členskou, kdy se záporná partikule dostává před kterýkoli větný člen, který lze negovat.

V polských textech se velmi často vyskytují tzv. neflexivní věty (Lotko 1997 : 11). Není v nich rozlišujícími prostředky vyjádřeno, která část výpovědi je agentem, a která patientem. V tomto bodě se tedy polština odklání od typu flexivního směrem k izolačnímu, jak píše Lotko (1997 : 12).

1.1.5 Lexikální typologie

Charakteristickým znakem flexivních jazyků je morfologicko-sufixální způsob tvoření nových pojmenování, typický zejména pro jazyky typu aglutinačního, oproti přejímání z jiných jazyků již hotových lexikálních jednotek.

Čeština má rozsáhlé derivační možnosti, tedy od jednoho slovotvorného základu tvoří rozvinutá slovotvorná paradigmata. Polština naproti tomu disponuje větším počtem nemotivovaných slov. Lotko (1997 : 25) uvádí, že její lexikální systém je tedy rozrůzněnější z formálního i obsahového hlediska daleko více, než v je tomu v češtině.

V polštině zaznamenáváme další velmi produktivní způsob obohacování slovní zásoby, a to kompozice a tvoření apozičních spřežek. Jiným výrazným charakteristickým znakem polštiny je tendence k morfologicko-syntaktickému tvoření slov. Vznikají multiverbizmy, které svědčí o analytičnosti současného polského jazyka.

Čeština naproti tomu preferuje syntetický, tj. morfologicko-sufixální způsob tvoření nových pojmenování.⁵ Polština se zde svým charakterem přibližuje jazykům východoslovanským.

1.2. Shrnutí

Edvard Lotko (1981 : 76) závěrem podotýká, že v typologické odlišnosti polštiny a češtiny se zrcadlí dřívější značný vliv francouzštiny na spisovnou podobu tohoto jazyka, v důsledku čeho se v něm síří celá řada neflexivních, zejména pak izolujících jevů. Na druhé straně ale musíme zmínit, že mnohými rysy inklinuje výrazně k ruštině, obecně tedy jazykům východoslovanským.

Při pokusu o popis obou jazyků z hlediska typologického je nutné brát v úvahu nejen kontext jazykový, ale i společenský, a přihlížet k extralingvistickým faktorům, zejména psycholingvistickým a sociolingvistickým.⁶

2. Rod jako gender a rod jako jazyková kategorie

---

⁵ Z hlediska přechylování je v syntaktickém a lexikálním plánu jazyka rozdíl mezi oběma porovnávanými jazyky nejvíce patrný. Pro češtinu typický a přirozený morfologicko-sufixální způsob tvoření nových ženských pojmenování je v polštině méně častý. Ta oproti ní upřednostňuje konverzi nebo tvoření apozičních spřežek jako způsob tvoření ženských názvů.

⁶ Lotko hovoří o důležitosti postoje uživatelů daného jazyka. V českém prostředí se setkáváme s relativně silnou xenofobií (zejména co se týče užívání cizích slov). Polština se v této věci jeví jako značně tolerantnější. Mluví se zde dokonce o tzv. jazykovém snobismu. Ve spojitosti s přechylováním se hovoří především o otázce prestižnosti povolání a jeho společenského statutu. Extralingvistické faktory jsou tedy velmi důležitými činiteli ovlivňujícími uživatele jazyka i jazyk jako systém.

Kategorie rodu hraje v současné češtině a polštině důležitou roli a stává se předmětem zájmu nejen lingvistů, ale i sociologů, psychologů, filozofů a vědců z dalších oborů. Žijeme v době, kdy pojmy jako feminizmus či sexizmus významně zasahují do jazyka a kultury. Vznikla dokonce samostatná disciplína, zaměřená interdisciplinárně, zejména sociologicky a kulturologicky, zvaná gender studies (Čmejková 2002).

2.1 Rod gramatický a rod přirozený

Vztah mezi přirozeným rodem substantiv a rodem gramatickým je velmi důležitý a postupem doby se stále více dostává do popředí zájmu. Pro označení živých bytostí přirozeného rodu mužského disponuje čeština a polština substantivy gramatického rodu mužského, pro označení živých bytostí přirozeného rodu ženského má k dispozici substantiva gramatického rodu ženského a nedospělí živí jedinci se označují substantivy gramatického rodu středního.

Gramatický rod je kategorií arbitrární, která se může shodovat s přirozeným rodem, ale i nemusí, a často se také neshoduje. V textu se poté setkáváme se značnou asymetrií v rámci kategorie rodu. Čmejková (2002 : 264) píše, že gramatický rod v češtině má dva konstitutivní rysy: paradigmatický, tj. spolu s kategorií pádu a čísla vytváří soubor skloňovacích typů substantiv, čímž zařazuje každé substantivum do tvarové soustavy jmen, a rys syntagmatický, který se projevuje gramatickou shodou substantiva a jeho atributu, apozice a jmenných tvarů v predikátu. Druhý výše zmíněný rys je v polštině v mnoha případech realizován nesystematicky a rodová shoda často není formálně signalizována.

3. Definice přechylování

Přechylování, neboli moce, je produktivním slovotvorným procesem, kterým se obecně rozumí tvorba životných jmen se změnou původního, přirozeného i

mluvnického, rodu. Pojmenované substanci se tak dostává modifikačního příznaku jiného pohlaví.⁷ Přechylují se především názvy osob (pouze některé charakterizační názvy zůstávají nepřechýlené, např. *chytrák*), již méně názvy zvířat (nepřechylují se většinou názvy zvířat nedomestikovaných a vůbec ne odborné zoologické názvy, např. *skřivan*). Mužská jména mohou být domácí i přejatá, prvotní, odvozená nebo složená. Tvoření mužských protějšků k názvům ženským je méně časté.

4. Vznik rodových dvojic

Živé bytosti se pojmenovávají ve shodě s biologickým rozlišením rodovými substantivy mužského nebo ženského rodu, mezi nimiž je přímá korespondence. Vytvářejí se rodové dvojice, které jsou základním východiskem pro zkoumání pojmenování živých bytostí ženského rodu (jmen osob i zvířat).

Hrušková (1967 : 536) rozlišuje rodové dvojice podle mluvnické povahy jmen na dvě skupiny, slovotvorné a neslovotvorné. V dvojici slovotvorné se zpravidla jméno ženské bytosti slovotvornou příponou odvozuje od jména mužského. Opačný postup je méně častý. Rodové dvojice neslovotvorné jsou dvojího typu, lexikální, zcela řídké (např. *syn - dcera*) a souslovné, kdy jeden člen je pojmenováním sdruženým (např. *rozhodčí - žena rozhodčí*).

Jeden z členů rodové dvojice často slouží i jako označení rodově nerozlišené, může označovat jak přirozený rod mužský, tak ženský (např. *kočka – kočka samice* i *kocour*). Autorka konstatuje, že v převážné většině jsou ženská pojmenování na pojmenováních bytostí mužského rodu závislá jak v rovině významu, tak v rovině formy.

---

⁷ Přechýlená jména ženského rodu netvoří samostatnou onomaziologickou kategorii, nýbrž pouze kategorii modifikační slovotvornou, probíhající napříč ostatními kategoriemi zahrnujícími jména živých bytostí.

Nejvýraznější skupinu mezi pojmenováními ženských bytostí tvoří jména přechýlená. Jsou to jména odvozená od jmen rodu mužského speciální slovtvornou příponou, patří tedy do rodových dvojic slovtvorných.

5. Tvoření přechýlených ženských jmen v češtině

Hrušková (1967 : 537) uvádí, že je-li mužským protějškem jméno neodvozené, odvozovacím základem je celý slovtvorný základ tohoto jména a přechylovací formanty se připojují přímo (např. *žák – žač-k(a)*). Je-li mužským protějškem jméno odvozené, uplatňuje se (vedle přímé motivace a interpretace ve smyslu moce) také motivace a interpretace zprostředkovaná základovým slovem příslušného mužského jména (např. *jezdit – jezd-ec / jezd-k-yn(ě)*).

Autorka vyděluje dvojí typ přechylování. V prvním je odvozovacím základem celý slovtvorný základ mužského neodvozeného jména (např. *přítel – přítel-kyn(ě)*), nebo mužského odvozeného jména (např. *lékař – lékař-k(a)*). Přechylovací formant se připojuje přímo k tomuto slovtvornému základu, popř. za účasti alternací, které poté plní roli spoluformantu. Ve druhém typu je odvozovacím základem neplný slovtvorný základ jména mužského (např. *světec – svět-ic(e)*). Přechylovací formant u tohoto typu tvoří s příslušným formantem mužským dvojici formantů sdružených.

K velmi neobvyklým vytýkáním příznaku ženskosti můžeme zařadit následující příklad:

*Většina žen-spisovatelek na otázku, zda existuje kategorie ženské literatury odpovídá, že neexistuje ženská nebo mužská literatura, ale pouze literatura dobrá a špatná.*⁸

Těmto zvláštním formám skládání, jak píše Schwarz (1999 : 77), se česká lingvistická literatura systematicky příliš nevěnuje. Autorka dále konstatuje, že složeniny tohoto

---

⁸ <http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=19415>, 5.3.2008.

typu, ve kterých prakticky dochází k dvojitému označování ženskosti, jsou považovány za rusismy.

V češtině se ojediněle setkáváme s případy, kdy profesní pojmenování, i přesto, že se vztahují k ženám, zůstávají nepřechýlená. Podle Schwarz se jedná o situace, ve kterých je název povolání užit jako určitá vlastnost či schopnost, jež se s tímto povoláním asociuje. Důvodem, proč se užívá maskulin, je patrně přenesení významu. Poté se již nejedná o skutečné povolání, nýbrž o určitou kompetenci, jak je patrné ve větě *Musela jsem být i psycholog a vědět, kdy pochválit, nebo vynadat* (Schwarz 1999 : 78). Autorka ale v závěru dodává, že není ani logické, ani zdvořilé, ani nutné, aby se ženy označovaly nebo byly označovány za *studenta, herce, ředitele* nebo *psychologa* (Schwarz 1999 : 79).

Čeština je jazyk s výraznou kategorií rodu, a podobné případy se objevují jen sporadicky.

5.1 Produktivita a četnost přechylovacích formantů v češtině

Podle početního zastoupení se řadí na první místo formant *-k(a)* s rozšířenými variantami *-nk(a)*, *-enk(a)*, *-ičk(a)*, *-ovk(a)*, *-ezk(a)*. Tato přípona je tedy nejproduktivnější. *Tvoření slov v češtině* (Dokulil 1967) uvádí přes 1000 feminin s příponou *-k(a)*. Počet derivovaných ženských jmen s tímto sufixem neustále vzrůstá. Slovník *Nová slova v češtině 2* (Martincová 2004) zachycuje neologizmy jako *kinofilka*⁹ nebo *sympatizantka*¹⁰ a další. Formantem *-k(a)* se přechylují mužská jména domácí, zdomácnělá, cizí, neodvozená i odvozená domácími i cizími formanty. Je to jediná přechylovací přípona, kterou se běžně tvoří ženská jména k mužským jménům cizího původu.

---

⁹ kinofilka- přechýlené ke kinofil : vzorem mi byla hlavně babička, která byla velká kinofilka (SN2)

¹⁰ sympatizantka- žena sympatizující s někým, něčím: jsem dlouholetá sympatizanta ČSSD (SN2)

Odvozeniny jsou dvojího typu. Odvozují se z plného slovotvorného základu maskulin domácích i cizích (např. *sousedka*), z označení národů (např. *Polka*), od odvozenin s příponami *-tel* (např. *spisovatelka*), *-ák* (např. *divačka*), *-č* (např. *prodavačka*), *-ář* (např. *čtenářka*), *-ař* (např. *lyžařka*), *-íř* (např. *malířka*), *-an* (např. *Slovanka*), *-ist(a)* (např. *houslistka*), *-ent* (např. *absolventka*), *-ik* (např. *historička*) a *-ec* (např. *snoubenka*).

Přechylovací formant *-ic(e)* je podle *Mluvnice češtiny I* (1986) co do produktivity druhým v pořadí. Přechylují se jím mužská jména především domácího původu. Přechylování jmen cizího původu touto příponou je ojedinělé. Přechylovací formant *-ic(e)* je charakteristický pro přechylování jmen zvířat. Z plného kmene se tvoří jen několik názvů osobních (např. *čertice*). U názvů zvířat, pokud k přechylování dochází, je tato přípona monopolní (např. *holubice*). Z primárního kmene se odvozují názvy od maskulin na *-ík/-ník* (např. *odbornice*)¹¹. Přechylovací formant *-yn(ě)/-kyn(ě)* je taktéž produktivní. Je již méně častý. Jde o formant výhradně přechylovací, narozdíl od polyfunkčních formantů *-k(a)* a *-ic(e)*. Podle Hruškové (1967 : 548) se touto příponou tvoří ve srovnání s výše uvedenými formanty nejmenší počet přechýlených jmen a jsou to většinou jména stylisticky příznaková nebo frekvenčně omezená. Ve většině případů spolu s nimi existují dubletní přechýlené podoby s příponami *-k(a)* nebo *-ic(e)* (např. *přítelka – přítelkyně*). Podle *Mluvnice češtiny I* (1986) má u cizích názvů na *-g* přednost přípona *-yn(ě)* před příponou *-k(a)* (např. *chirurgka – chirurgyně*).

Ostatní přechylovací formanty *-n(a)* s variantami *-ovn(a)*, *-ezn(a)*, *-en(a)*, *-in(a)* a formant *-and(a)* se uplatňují jen okrajově. Zvláštní postavení zaujímá přípona *-ov(á)*, kterou se přechylují ženská příjmení. U několika jmen je přechylovacím formantem pouze záměna tvaroslovné charakteristiky mužské na ženskou. Tvoření konverzí, které

---

¹¹ V tomto případě se podle Boženy Bednařikové nejspíš jedná o konverzi, přesněji o transflexi. I v polštině jsou případy typu *pomocnik – pomocnica* definovány jako pojmenování tvořená konverzí.

by odpovídalo „čistému flexivnímu typu“, je pro pojmenování ženských bytostí v češtině téměř bezvýznamné (Hrušková 1967 : 536).

6. Tvoření přechýlených ženských jmen v polštině

Marta Nowosad-Bakalarczyk (2006 : 127) uvádí dva způsoby tvoření ženských jmen v polštině. V prvním se k mužskému jménu připojují náležité přechylovací slovo tvorné formanty. Vznikají takto přechýlená podstatná jména, která můžeme skloňovat (např. *lekarz* – *lekar-k(a)*). Druhý způsob se vyznačuje blokací flexe mužského jména. Vznikají jména nesklonná (např. *antropolog* – *antropolog/neskl.*). Ženský přirozený rod je pak signalizován jedinečně nesklonností ženského podstatného jména, která takto vstupuje do přímého kontrastu se schopností skloňovat substantivum mužské (např. mask. *magister* – *magistra*, o *magistrze*). Informace o ženském přirozeném rodě může být navíc posilována prostředky lexikálními (zájmeno *pan/pani*, jméno konkrétní osoby) a/nebo prostředky flexivně-syntaktickými (např. gramatická forma přísudku nebo přívlastku a příjmení konkrétní osoby). Autorka uvádí tyto příklady:

Pani minister Ewa Nowak odbyła naradę. vs *Pan minister Jan Nowak odbył naradę.*

Dziś nie było pani minister Ewy Nowak. vs *Dziś nie było pana ministra Jana Nowaka.*

Další příklady uvádím z internetových stránek deníku *Gazeta Wyborcza* a jiných:

*Panią dyrektor skontrolują podwładni*¹². vs *Volvo pana dyrektora, czyli teatr na kółkach*¹³.

*Panie psycholog z poznańskiego Centrum Szkolenia Wojsk Lądowych uznały, że nie ma innego sposobu, żeby zrozumieć problemy swoich podopiecznych*¹⁴. vs *Panowie psychologzy, zachowajcie się jak mężczyźni*¹⁵.

---

¹²

¹³ [¹⁴ \[¹⁵ \\[15\\]\\(http://przk.pl/drukarnia.php?id_art=14526, 6.1.2008.</p></div><div data-bbox=\\)\]\(http://www.biznesnet.pl/ar/20/888597/panie-psycholog-na-poligonie.html, 13.12.2007.</p></div><div data-bbox=\)](http://miasta.gazeta.pl/warszawa/1,34861,4677222.html, 4.12.2007.</p></div><div data-bbox=)

*Młode zdolne panie minister z Poznania*¹⁶ vs *Kiedy panom ministrom rządu Jarosława Kaczyńskiego nie podobają się pytania dziennikarzy, stawiają na obelgi*¹⁷.

Polština tvoří velmi snadno apoziční spřežky typu *kobieta-sportowiec*, *kobieta-minister*¹⁸:

*Doskonały handlowiec-kobieta*¹⁸

Takto utvořená přechýlená pojmenování se objevují stále méně, na příklad apoziční spřežka typu *kobieta-sportowiec* je v současné době nahrazovaná pojmenováním *sportsmenka*.

*Zbliża się kolejna - siódma już - edycja konkursu na najpiękniejszą sportsmenkę naszego regionu*¹⁹.

6.1 Produktivita a četnost přechylovacích formantů v polštině

Přechylovací formant *-k(a)* je obecně uznán za nejproduktivnější a nejčastější. Kaproń-Charzyńska (2006 : 264) vidí příčinu v posilujícím procesu internacionalizace v současné polštině, tedy v přijímání velkého množství výpůjček především z anglického jazyka a v neomezené spojitelnosti této přípony po stránce formální. V článku *Żeńskie neologizmy osobowe z formantem -ka we współczesnej polszczyźnie* (2006) tvrdí, že výzkumy z roku 2001²⁰ ukazují klesání produktivity přechylovacího formantu *-k(a)* po roce 1989 o 18% ve srovnání s lety 1945-1964. Jako důvod uvádí faktor sociologický²¹ a rostoucí roli tvoření ženských názvů pomocí konverze²². Autorka toto zjištění vyvrací a konstatuje opětovný nárůst produktivity přechylovacího

¹⁶ <http://miasta.gazeta.pl/poznan/1,36039,4847878.html>, 6.1.2008.

¹⁷ <http://www.gazetawyborcza.pl/1,75248,3909625.html>, 8.1.2008.

¹⁸ http://www.cvmarket.pl/cvs.php?op=list2&filters%5Bcategory_id%5D=10&filters%5Bprof_id%5D=570&PHPSESSID=rkrd3tk22arf97itc66l8gaht6, 21.12.2007.

¹⁹ <http://szukaj.gazetawyborcza.pl/archiwum/1,0,1109773.html?kdl=20000520KRK&wyr=>, 4.1. 2008.

²⁰ Výzkumy provedla polská lingvistka Hanna Jadacka.

²¹ Jazykové údaje o povolání a postavení bez informace o pohlaví staví ženy na stejnou společenskou úroveň jako muže. Tento jev je zapříčiněn rostoucí mírou vzdělání žen a snahou o získání společenského prestiže.

²² Konverze se v polštině koncem 20. století užívá čistě z důvodů prestiže.

formantu *-k(a)* datovaný k 2006 roku²³. Touto příponou se ženská jména tvoří od jmen mužských domácích zakončených na *-acz* (např. *działaczka*), *-ak* (např. *rodaczka*), *-arz* (např. *malarka*), *-iciel* (např. *donosicielka*) a od jmen mužských cizího původu (např. *poetka*). Od mužských jmen zakončených na *-ec* s variantami *-aniec*, *-eniec*, *-owiec* se ženské názvy netvoří vůbec (např. *oberwaniec*), nebo dochází ke krácení kmene mužského jména (např. *zestanka*), často jsou takto utvořená ženská jména stylisticky příznaková (např. *cyrkówka*). Časté je u mužských jmen na *-nik* tvoření konverzí (např. *pomocnica*).

Přechylovacím formantem *-i(y)n(i)* se systematicky tvoří ženská jména od mužských jmen zakončených na *-c(a)* (např. *sprzedawczyni*). V tomto ohledu je tedy produktivní.

Přípona *-ic(a)* pravidelně derivuje názvy samic a v této funkci je produktivní (např. *lwica*). Figuruje také v některých derivátech od mužských jmen na *-ec* (např. *ulubienica*). Může také tvořit pejorativa (např. *papiezyca*).

Záměnu tvaroslovné charakteristiky mužské na ženskou jako přechylovací formant se pravidelně používá při přechylování ženských jmen od jmen mužských s adjektivní flexí zakončených na *-n(y)* (např. *radna*), dále na *-ow(y)* (např. *księgowa*), na *-alsk(i)* (např. *spóźnialska*), nebo na *-qc(y)* (např. *przewodnicząca*). Konverzí také tvoříme ženské názvy od mužských jmen zakončených na *-arz*, které mají expresivní charakter (např. *szczęściana*), dále od mužských substantiv zakončených na *-och* (např. *pieszczocha*), na *-iś* (např. *wygodnisia*) a od části jmen zakončených na *-nik* (např. *bezwstydnica*).

---

²³ Analýza provedená Iwonou Kaproń-Charzyńskou se opírá hlavně o údaje získané z nejnovější polského denního tisku a Internetu.

Formanty *-ow(a)* (např. *krawcowa*), *-in(a)* (např. *starościna*), *-ank(a)* (např. *koleżanka*), *-ówk(a)* (např. *Żydówka*), *-n(a)* (např. *druhna*), *-ich(a)* (např. *Cyganicha*) a *-ess(a)/-es(a)* (např. *stewardesa*) jsou málo časté.

7. Vývoj přechylování

Stylistické hodnoty a konotace, které jsou připisované maskulinním a femininním pojmenováním, jsou dobově proměnlivé. Postupem času vznikají nová přechýlená pojmenování a pronikají na místa, v nichž se dříve užívala jen základová substantiva rodu mužského. V opačném případě se některá přechýlená substantiva mohou stát stylisticky příznaková nebo zaniknout úplně. Změny v tvorbě a užívání přechýlených jmen jsou tedy motivovány historicky rozdílnými pojmenovacími potřebami společnosti.

7.1 Vývoj přechylování v češtině

Řada ženských jmen, před pár lety pocitovaných příznakově, se stala součástí neutrální slovní zásoby. Světla Čmejrková (2002 : 274) ve spojitosti s problematikou rodových záležitostí v češtině píše, že přechylování jmen bylo vždy velmi živým jevem. Neustále dochází k tvoření nových rodových dvojic. V meziválečné době se vedly úvahy o tom, jakým způsobem tu nebo onu přechýlenou podobu pojmenování vytvořit (např. od maskulina *rada*), zda ji vůbec vytvořit a poté užívat. Diskuse se týkaly především pojmenování *doktor*. V té době se často v osloveních a dalších typech řeči užívalo tvaru *paní doktor*, přičemž maskulinum *doktor* v ženské referenci mělo shodu v rodě ženském (*paní doktor mi doporučila...*).

Autorka ve svém článku uvádí komentář Františka Trávníčka k této problematice, který se vyslovuje takto: „*Akademický titul vyžaduje stejné studium od muže i od ženy a oběma dává stejná práva a ukládá stejné povinnosti. Tak se zdůvodňuje požadavek, aby se říkalo „doktor Novák“ i „doktor Nováková“.* (...) *S tím stejným studiem, s těmi*

stejnými právy a povinnostmi je to nepochybné, ale z toho ještě neplyne, že by se mělo říkat „doktor“ i ženám. Rovnost s muži nemůže ženám zaručiti stejný titul, nýbrž zákony, nařízení, smýšlení a názory občanů, sám život. (...) Tu jde o zcela něco jiného než stejné studium, stejná práva a povinnosti. Podoba doktorka vyjadřuje proti doktor jen to, že je to osoba jiného pohlaví než doktor. Rozdíl v pohlaví, v přirozeném rodě je nepopěrná skutečnost a bylo by marné a malicherné vzpírati se jazykovému vyjádření tohoto rozdílu, když jej náš jazyk vystihuje s naprostou důsledností, kde je to mluvnicky možné“ (Trávníček 1940 : 148)

A. Jedlička zaujímá podobný postoj: *„Důsledné uplatňování zásady o rovnosti obou pohlaví, mužů i žen, které přivádí ženy do nových povolání, k novým činnostem a hodnostem, klade na jazyk vždy znovu požadavek, aby tyto nové skutečnosti ústrojně pojmenovával. (...) V češtině se projevuje velmi výrazně snaha označovat ženy, které vykonávají jistá povolání nebo jsou pověřeny úřady a hodnostmi, samostatnými zvláštními jmény, odvozenými zpravidla od příslušných jmen mužských“ (Jedlička 1955 : 79).*

Tehdy byly dokonce zavedeny ženské podoby vojenských hodností (např. *vojákyňě, vojínka*). Kdysi se pro označení manželky majora, kapitána aj. užívalo pojmenování *majorka, kapitánka*. Dnes slouží jako názvy vojenských hodností, jejichž nositelkami jsou ženy. Tento posun v hodnocení je odrazem společenských proměn v skladbě naší společnosti, především hospodářského a společenského postavení ženy.

7.1.1 Změny v produktivitě přípon v češtině

Mnohá slova s příponou *-ic(e)*, *-yn(ě)* a *-l(i)* zastarala: *účetnice, pokladnice, rukavičnice, předsednice, psychologyně, ředitelkyně, spisovatelkyně, přadlí, tkadlí* aj. Příponu *-ic(e)* vystřídal formant *-k(a)* (např. *spisovatelka*), ojedinelé *-yn(ě)* (např. *předsedkyně*), nebo bylo užito konverze (např. *účetní, pokladní*). Řada pojmenování

s příponou *-ic(e)* zanikla v souvislosti s extralingvistickými faktory. Příponu *-yn(ě)* zastoupila nejčastěji přípona *-k(a)* (např. *ředitelka*). Formant *-í* nahradil formant *-en(a)* (např. *tkadlena*). Ve všech výše uvedených případech šlo o změny slovotvorných forem při zachování jejich sémantiky. Produktivnost procesu přechylování a přípony *-k(a)* potvrzuje Čmejková příkladem ze slovníků: „*Feminina odvozená sufixem -k(a) od přejatých maskulin na -log (typu filolog) se v Příručním slovníku jazyka českého (1935 – 1957) nenachází žádná, už Slovník spisovného jazyka českého (1960- 1971) jich zachycuje ve svém 1. díle na 20*“ (Čmejková 2002 : 275). Přechýlené útvary si mohou navzájem konkurovat. Často vznikají slovotvorné dublety, popř. trojtvary přechýlených jmen. Jsou synonymní a nejednou také stylisticky rozlišené (např. *přítelnice - přítelka - přítelkyně*).

7.2 Vývoj přechylování v polštině

Slovotvorný systém polštiny, stejně jako mnoha jiných slovanských a indoevropských jazyků, byl už od dávných dob rodově nesymetrický. Tato asymetrie byla lehce vysvětlitelná mimojazykovými faktory. Slova *lekarka* nebo *profesorka* neexistovala ve středověké polštině, protože nebyla potřebná. V případě, že takováto potřeba nastala, derivát byl vytvořen. Łaziński (2006 : 247) uvádí jako příklad slovo *papieżyca*²⁴.

Tvoření ženských jmen pomocí derivace postupem doby začala probíhat stále častěji, ale velmi nesystematicky. Vedle přechýlených jmen fungovala také jména nepřechýlená. Derivace ženských jmen posilovala. Již na začátku 20. století bylo derivativní tvoření ženských příjmení a ženských protějšků k mužským profesním

---

²⁴ Legenda o Joanně, která měla usednout na papežský trůn v 19. století, byla popisována mnohými autory. Novější (1961) polský překlad řeckého románu od Emmanuela Roidesa zní *Papież Joanna*, navzdory řeckému *papissa*.

pojmenováním závaznou normou.²⁵ Ještě ve 30. letech fungovaly přechýlené názvy *doktorka* a *docentka*. Neexistoval derivát ke slovu *minister*, pravděpodobně také proto, že do té doby žena ministrem nikdy nebyla.

V dalších letech jsme naproti tomu mohli pozorovat stálé, vzrůstající zejména v polovině 20. století²⁶, ustupování od této tendence. Jadačka (2005 : 127) dodává, že se vše odehrávalo za účasti bouřlivých diskuzí a debat v jazykovědných kruzích i mimo ně.

Nastupovalo omezení tvoření ženských názvů od názvů mužských pomocí sufixů, které se rychle měnilo v jeho takřka úplné pozastavení. Podle Łazińského (2006 : 145) polština spolu s ruštinou blokuje derivaci feminin v největší míře ze všech evropských rodových jazyků, ale dodává, že žádný z těchto jazyků toto nerealizuje bez omezení²⁷. Příčinou již zmíněného pozastavení derivace bylo bezesporu uplatnění žen v různých diferencovaných profesích a aktivitách. Nedotváření ženských protějšků bylo motivováno z velké části sociologicky. Ženy cítily potřebu nevyjadřovat informace o pohlaví, a jazykově tak demonstrovat své rovnoprávné postavení v moderní společnosti.

Ze začátku byl tento postup kritizován zejména jazykovými puristy a označen jako inovace neshodná s duchem polského jazyka (Nowosad-Bakalarczyk 2006). V časopisech *Poradnik językowy* a *Język polski* byl veden spor, jak pojmenovávat ženy, které začaly vykonávat profese a získávat tituly, do té doby vyhrazené pouze mužům. V roce 1971 autorky normativního nakladatelství *Kultura języka polskiego* nabízely, aby se v těch případech, kde neexistují žádná jazyková, systémová omezení, přechylovalo ženské názvy pomocí sufixů. Zároveň odrazovaly od užívání bezsufixálních ženských pojmenování *kierownik*, *dyrektor* argumentující tím, že se

---

²⁵ Jsou zde opomíjeny ženské názvy vysokých pracovních pozic, protože ty tehdy ženami obsazovány nebyly.

²⁶ Za důležitý mezník Jadačka považuje 2. světovou válku.

²⁷ Rodově symetrická němčina také nemá ženský ekvivalent pro maskulinum Gast - „host“

v polštině již dávno ujaly jejich sufixální varianty *kierowniczka*, *dyrektorka*, jak uvádí Nowosad-Bakalarczyková (2006 : 127). Jejich návrh přijat nebyl.

V jiných pracích propagujících tvoření ženských názvů titulů a profesních pojmenování se odvolávalo k tradici a argumentům syntaktickým. Jazykovědci tvrdili, že v typické, spisovné polské větě jazykové signály jmenného rodu musí spolu korespondovat v mnoha jazykových plánech, aby mohly tvořit ekonomický gramaticko-sémantický systém. Konstrukce *znana architekt*, *nasza nowa adjunkt*, *rektor przemówi po minister* nesplňují tento požadavek. Nesklonnost některých komponentů a rodová disharmonie zapříčinily, že byly uznány za spojení netradiční, dvojnásobně narušující normu (Jadacka 2005 : 127). Ani tento argument nenašel větší odezvy.

Ve slovníku *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* (1999) u hesla „*tituly*“ je uvedeno, že „*v průběhu posledních desítek let byly ženské názvy s příponou -k(a) v polštině uznány za málo oficiální, nezdvořilé, nekorespondující s důstojností, kvalitou a společenskou pozicí označovaných osob. Nastal hromadný ústup dokonce od ženských názvů již přijatých typu dyrektorka, profesorka, kierowniczka, v 50. a 60. letech všeobecně užívaných, ve prospěch pojmenování typu pani dyrektor, pani profesor, pani kierownik. V sufixální podobě zůstaly pouze názvy profesí tradičně vykonávaných ženami, např. aktorka, malarka, nauczycielka, pisarka, nebo profesí málo atraktivních a společensky neprestížních, např. ekspedientka, fryzjerka, sprzątaczką. V dnešní spisovné polštině neexistuje žádný název prestižní profesní pozice a akademického titulu, který by měl ženskou sufixální formu. Definitivním kritériem rozhodujícím o užívání nebo neužívání ženských názvů je možnost použít je při oslovení, ve zdvořilostních obrazech typu (pani + titul, postavení, např. premier, mecenas, doktor). Jestli jsou titul nebo profesní pojmenování součástí takovýchto formulí, musí mít mužskou, bezsufixální formu. Používáme tedy náležitá pojmenování, která mají formu*

mužskou, např. *premier, ministr, ambasador, rektor, docent, magister, doktor, profesor*, a prostřednictvím jména nebo zájmena *pani* signalizujeme, že se vztahují k ženě. Takovéto tituly se poté neskloňují a ve větách se pojí s přívlastkem a přísudkem, které mají ženskou formu, např. *Pani rektor wyznaczyla termin sesji egzaminacyjnej; Delegacja białoruskich parlamentarzystów została przyjęta przez naszą panią ambasador w Mińsku; Minister Barbara Blida wypowiedziała się pozytywnie o programie rozwoju budownictwa. Nachází-li se přívlastek v pozici za jménem a příjmením ženy, můžeme ho výjimečně uvést v mužské podobě, např. Stanowisko to poparła Hanna Suchocka, były premier*” (Markowski 1999 : 1767).

V roce 2003 proběhla v Lublině konference *V Forum Kultury Słowa* nazvané „*Polak z Polakiem. Porozumiewanie się. Bariery i pomosty*”. Jolanta Szpyra-Kozłowska i Małgorzata Karwatowska vystoupily s příspěvkem týkajícím se problematiky gender studies. Polští lingvisté zaujímali velmi konzervativní postoj. Bylo více než patrné, že co se této oblasti týče, stále panuje silná skepse. Jazykovědci nepodpořili jakékoliv změny, protože podle jejich názoru se zde jedná o manipulaci, o vliv určité ideologie, jak píše Grybosiowa (2007 : 78).

7.2.1 Změny v produktivitě přípon v polštině

Formant *-k(a)* v mužských jménech na *-nik* často tvořil pojmenování deminutivní (např. *przeciwniczka*). Neutrálními byla substantiva tvořená konverzí (např. *przewodnica*). Konverzí utvořená ženská pojmenování od jmen mužských na *-nik* se postupně začala specializovat i ve slovotvorné kategorii názvů prostředků a slovotvorné kategorii názvů míst (Kreja 1964 : 136). A tak se pojmenování tvořená příponou *-k(a)* stala ve slovotvorné kategorii přechýlených jmen jednoznačnější, proto produktivnější. Zvětšení produktivity přípony *-in(a)* ve funkci expresivní zapříčinilo, že se oslabil její funkce v oblasti tvoření feminin. Autor dále uvádí, že mezera, která tímto vznikla, byla

zaplněna příponou *-i(y)n(i)*, jež se postupem doby rozvinula z typu *bogini, monarchini*. Kdysi ojedinělý sufix *-i(y)n(i)* se dnes jeví jako všední a produktivní. Postupem doby formant *-ówk(a)* začal nabírat nespisovné konotace a stával se příznakový. Takto dnes pocítujeme substantiva typu *kadrówka* nebo *behapówka*.

7.2.2 Zánik přechylovacích formantů u ženských příjmení v polštině

Do poloviny 20. století bylo sufixální tvoření ženských příjmení závaznou normou. Jadacka (2005 : 129) píše, že k mužskému příjmení zakončenému na souhlásku a samohlásky *-e, -i, -o* se přidával formant *-ow(a)*, jednalo-li se o příjmení manželky. U příjmení dcery se v těchto případech volila přípona *-ówn(a)*. K mužskému příjmení zakončenému na *-a* se u příjmení dcery připojoval formant *-in(a)/-yn(a)* a formant *-ank(a)*. Výše zmíněná pravidla se týkala všech příjmení se substantivní formou. U příjmení adjektivní povahy se substituce prováděla změnou mužského paradigmatu na ženský (např. *Wiśniewski - Wiśniewska*).

Hlavními příčinami ústupu od těchto forem byl majetnický (Jadacka 2005 : 130) charakter přechýlených pojmenování a explicitně vyjádřený rodinný stav nositelek těchto příjmení.

Dnes jsou takto utvořená příjmení velmi ojedinělá a pocítována jako hovorová a neoficiální. Polština tedy příjmení nepřechyluje. Argumenty proti používání bezsufixálních forem jako matoucích a nedostačujících se odvolávaly k příkladu typu *Baran mówi o Kowal*²⁸. Jadacka (2005 : 132) uvádí, že ani o ženách ani o mužích, kteří tato a jiná příjmení vlastní, bychom neměli mluvit způsobem *Baran* nebo *Kowal*, protože je to neupřímné a nezdvořilé. Autorka dále dodává, že použijeme-li spojení

---

²⁸ srov. E. Pawłowski, 1951, *Baran mówi o Kowal. O tworzeniu i odmianie nazwisk i tytułów żeńskich*, „Język Polski“ 31, s. 49-62.

typu *pani Baran, Alicja Baran, pan inżynier Baran*, všechny potřebné informace budou pomocí těchto lexikálních prostředků uvedeny.

8. Příčiny zablokování derivace ženských názvů v polštině

Příčiny pozastavení derivace ženských profesních názvů v polštině nemůžeme považovat za ukončené historické události. Probíhají prakticky neustále. Na otázku, proč k tomuto jevu dochází v takové míře právě v polštině (vedle ruštiny), a ne v jiných slovanských jazycích, není jednoznačná odpověď.

8.1 Příčiny extralingvistické

Podle názorů většiny badatelů se tendence k užívání mužských názvů vztahujících se k oběma pohlavím týká povolání a prostředí, ve kterých v převážné většině figurují pouze muži, což se podle Łazińskiego (2006 : 252) pojí s vysokým společenským statutem této skupiny. Autor vztah mezi kritériem prestižnosti a počtem žen vykonávajících určité povolání popisuje sociolingvisticky. Nejdříve jsou ženské přechýlené názvy nepotřebné, protože není žen, ke kterým by se mohly vztahovat. Poté, kdy ženy v těchto skupinách začínají figurovat, feminina začínají v systému fungovat. Nakonec se v systému objevují pravidelně, protože proporce pohlaví se vyrovnávají.

Výše zmíněná definice je pouze zjednodušením mechanismu pozastavení derivace v polštině. Tvrzení, že kdysi bylo více doktorek a docentek, protože přechylování bylo běžným postupem, nebo že profese *logopeda, kadrowiec* jsou profesemi typicky mužskými, jelikož se k nim netvoří ženské přechýlené protějšky, je podle autora tvrzením nepřijatelným.

Łaziński (2006 : 253) dále vyjmenovává povolání, která jsou podle současných sociologických průzkumů hodnocena jako nejprestižnější. Jsou jimi: *profesor uniwersytetu, lekarz, nauczyciel, sędzia, górnik, pielęgniarka, inżynier w fabryce, dyrektor fabryki, oficer zawodowy, wojewoda*. Z deseti vyjmenovaných názvů povolání

tří vytvářejí stylisticky neutrální feminina: *lekarka*, *nauczycielka*, *sędzia* (s plným ženským skloňováním). Název *pielęgniarka* nemá mužský protějšek se stejným významem. Ze zbylých názvů, které netvoří feminina, pouze dva označují profese obecně zmaskulinizované: *górnik*²⁹ a *oficer zawodowy*. Autor dále konstatuje, že povolání učitele (*nauczyciel*) a lékaře (*lekarz*) mají v Polsku větší prestiž než povolání ředitele (*dyrektor*) nebo hejtmana (*wojewoda*). Łaziński píše, že prestižnost a společenský status nejsou jedno a totéž. Právě vysoké společenské postavení, ve větší míře než prestižnost, je spojeno s dobrým finančním ohodnocením a pocitem závisti jiných k určité profesní skupině. Faktor společenského statusu profese, a ne prestižnosti, je ve většině případů spojen s omezením derivace ženských profesních názvů (Łaziński : 253). Povolání, mající vysoký společenský status, jsou obvykle součástí ustálených zdvořilostních oslovení, ve kterých figuruje zájmeno *pan/pani*, jednoznačně signalizující pohlaví. Uvádět informace o rodu a pohlaví podle autora tedy přestává být nezbytné.

8.2 Fonotaktická a estetická omezení

Jedny z nejdůležitějších příčin zablokování tvoření ženských názvů jsou spjaty se fonematičnou strukturou maskulin a možnostmi připojení ženských sufixů. Nejvýrazněji blokují tvoření ženských názvů mužská pojmenování zakončená na *-ec/-owiec* a *-log* (Łaziński 2006 : 256). Problematika tvoření ženských názvů z oblasti sportu nedělá větší potíže.³⁰ Pro označení sportovkyně se vžilo pojmenování *sportsmenka* (od *sportowiec*) a pro vědkyni se stále častěji začíná používat

---

²⁹ Toto povolání dle zákona ženy vykonávat nesmějí.

³⁰ Ženská pojmenování z oblasti sportu a umění se dnes z velké části přechylují běžně. Příkladem mohou být slova typu *aktorka*, *artystka*, *pisarka*, *poetka*, *malarka*, *pianistka*, *skrzypaczka*, *koszykarka*, *siatkarka*, *lekkoatletka*, *zapaśniczka*. V případě, že derivované pojmenování v jazyce již existuje, označujíc pojem jiné slovo tvorné kategorie (nejčastěji názvů míst nebo deminutiv), k přechýlování nedochází. Takto se jazyk snaží zamezit nežádoucí polysémii (např. *reżyserka*= místnost pro režiséra, *muzyczka*= deminutivum k muzika).

substantivum *naukowczyni*³¹ (od *nauowiec*). Existuje ale celá řada mužských profesních pojmenování, která ženský protějšek postrádají (např. *PR-owiec*³²).

Autor dále poznamenává, že dnes velmi málo používaný formant *-ówk(a)*, kterým se tradičně tvořily ženské přechýlené názvy k názvům mužským zakončeným na *-owiec*, je příkladem působení extralingvistického faktoru ve věci přechylování. Pojmenování typu *gestapówka*, *AK-ówka*³³, *cyrkówka*³⁴ aj. jsou pocit'ovány jako příznakové nebo nespisovné. Mužské názvy zakončené na *-owiec* v současné spisovné polštině v drtivé většině nedovolují derivaci ženských názvů (Łaziński 2006 : 256).

Cizí morfém *-log* může tvořit pravidelné deriváty se sufixem *-k(a)*. Převážná většina jazykovědců takto přechýlené názvy neuznává, popř. některé z nich pokládá za nespisovné nebo hovorové, argumentujíc tím, že polský sufix *-k(a)* deformuje tvar cizího slovtvorného základu. Ve finále takto utvořená přechýlená pojmenování zní „komicky a nedůstojně“ (Łaziński 2006 : 257). Autor dále dodává, že ve slovnících a denním tisku se tyto tvary, užity jako stylisticky neutrální jednotky, objevují čím dál tím častěji.

Dalším fonotaktickým omezením derivace ženských názvů je existence souhláskové skupiny, stojící na hranici mezi slovtvorným základem a formantem, která je obtížně vyslovitelná (např. *adiunktka*, *pediatrka*, *architektka*³⁵). Łaziński (2006 : 267) uvádí, že k blokaci derivace ženských názvů dochází také u některých mužských substantiv, jejichž slovtvorný základ končí na souhlásku zadopatrovou *k* nebo *g* typu *zbieg*, *szpieg*, *wróg*, *świadek*, *przodek* aj.

8.3 Sémantická omezení

---

³¹ Substantivum *naukowczyni* je zatím příznačné pouze pro oblast gender studies.

³² Specialista v oblasti public relations.

³³ Substantivum *AK-ówka* byla neutrálním přechýleným názvem ještě v polovině 20. století.

³⁴ Substantivum *cyrkówka* stojí na hranici mezi spisovností a nespisovností. Tomuto pojmenování dnes konkuruje substantivum *artystka cyrkowa*.

³⁵ Substantivum *architektka* figuruje ve slovníku *Słownik poprawnej polszczyzny* (2005) již jako pojmenování neutrální.

Všechny přípony, z výjimkou sufixu *-i(y)n(i)*, jsou v polštině polyfunkční.³⁶ Není tedy možné zamezit homonymii těchto názvů s pojmenováními, patřícími do jiných slovtvorných kategorií. Łaziński (2006 : 259) píše, že formant *-k(a)* tvoří v rámci slovtvorných kategorií názvů činitelských a konatelských hovorová pojmenování pro činnosti nebo povolání typu *murarka* (práce, kterou vykonává zedník), *ślusarka* (práce, kterou vykonává zámečnick) a neuzívá se jich tedy ve funkci přechýlených ženských jmen.

Autor také poznamenává, že homonymie není vždy příčinou zablokování derivace ženských názvů. Substantiva jako *żołnierka*, *bokserka*, *szermierka*³⁷, *szoferka* se postupem doby pořád častěji začínají objevovat ve slovnících a denním tisku, stále však s kvalifikátorem příznakovosti. Lexikální homonymie je charakteristickou vlastností každého přirozeného jazyka. Např. substantivum *marynarka* má ve slovníku již dva významy³⁸, je proto podle Łazińského (2006 : 259) logicky bezvýznamné zakazovat používat ho i ve významu přechýleného ženského názvu³⁹.

8.4 Referenční omezení

Jedním z důležitých faktorů ovlivňujících výskyt přechýlených ženských jmen ve slovnících je omezení používání v textu feminin již existujících. Substantiva mohou být v textu užity referenčně, předmětně nebo nereferenčně, tedy predikativně.⁴⁰ Ve větě *Ania jest lekarką* se pouze první substantivum vztahuje k určitému objektu mimojazykové reality. Druhé substantivum jen informuje o vlastnostech tohoto objektu,

---

³⁶ Polyfunkčnost formantů v češtině přechylování neblokuje.

³⁷ S vytvořením přechýleného substantiva *szermierka* je spojen úspěch polských reprezentantek v této oblasti sportu.

³⁸ Substantivum *marynarka* znamená pojmenování pro část oděvu a pro loďstvo.

³⁹ Spisovné označení pro námořnici zní *kobieta marynarz*. Jelikož substantivum *marynarz* nepatří k tzv. substantivum titulárním, nemůžeme ho užít ve spojení se zájmenem *pani*.

⁴⁰ J. Schwarz v článku *Kategorie ženskosti v češtině: pojmenování žen v češtině* dělí základní propoziční akt na akt referenční a predikační. Existuje-li konkrétní mimojazykový referent, vyděluje referenci jedinečnou a určitou (případně neurčenou) a neexistuje-li konkrétní referent, vyděluje referenci neurčitou. U reference neurčité se nominální fráze vztahuje k libovolnému, neurčitému členu, k neurčitému počtu nebo k celé třídě individualit (zde se jedná o generickou referenci).

je užito predikativně. V tomto případě není logicky nutné pomocí ženských přechylovacích formantů opakovat informace o pohlaví subjektu, tvrdí Łaziński (2006 : 261). Věta *Ania jest lekarzem* je podle něj srozumitelná a vystačující. Schwarz (1999 : 72) uvádí, že u predikativního užití se nejedná o identifikaci nebo zviditelnění žen, ale o jejich charakterizaci nebo o zařazení do určitých tříd či skupin.

Taktéž redundantní je opakovat informaci o rodu a pohlaví v tzv. autonimicznym odniesieniu (Łaziński 2006 : 261), kdy substantivum je užito jako název, např. ve větě *Ta dziewczyna nazywa się Ania*. Nepredikativní (i tzv. neautonimickou) referenci můžeme spolu s Łazińským (2006 : 261) uznat za referenční, předmětnou a rozlišit na konkrétní a obecnou⁴¹.

Konkrétní užití autor dělí na určité (např. *Dziewczyna, z którą rozmawiałeś, jest miła.*) a neurčité, které se dále dělí na neurčité pro příjemce (např. *Powiedziała mi o tym pewna nasza wspólna znajoma.*), neurčité pro oba partnery komunikace (např. *Pytała o niego jakaś kobieta.*), neurčité existenciální (např. *Ktoś napewno potrafi mi to wytłumaczyć.*), neurčitým způsobem vymezující objekt (např. *Pisała do ciebie którasz z twoich koleżanek.*), neurčité libovolné (např. *Pożycz to którejkolwiek z moich koleżanek z pokoju.*) a neurčité částečné (např. *Niektóre moje sąsiadki są zawistne.*). Obecné užití je pak rozděleno na distributivní a kolektivní (např. *Każda kobieta dba o urodę. Wszystkie kobiety dbają o urodę.*), atributivní (např. *Autor tego listu jest podły.*) a generické (např. *Nauczyciele muszą być opanowani.*)

Podobně jako je logicky bezvýznamné signalizovat pohlaví prostřednictvím rodu u substantiva predikativního, je taktéž redundantní takto postupovat u užití generického. Podstatné jméno je poté referenčně homonimické, jak píše Łaziński (2006 : 262) a může se vztahovat k mužům i k osobám různého pohlaví. Pokud ale ženské pohlaví

---

⁴¹ Referenci autonimickou Łaziński chápe jako zvláštní druh reference predikativní. K referenčním řadí všechny reference předmětné, ne jen speciální.

určité osoby je jasně patrné z významu slovesa nebo jiného kontextu, je nutné v generickém užití použít rod ženský, např. *Nauczycielki z naszej szkoły rodzą tylko w tym szpitalu* (Łaziński 2006 : 264).

Ve větě s referencí obecnou atributivní, referencí konkrétní neurčitou a referencí existenciální (kolektivní) určení ženského pohlaví prostřednictvím rodu autor pokládá za matoucí, nechceme-li vyloučit muže ze skupiny osob, o nichž referujeme. Větu *Zatrudnimy tłumacza*⁴² (konkrétní neurčité) můžeme interpretovat jako zkratku predikace s užitím predikativním *Zatrudnimy osobę, która jest tłumaczem*.

V referenci konkrétní určité je nutné uvést informace o rodu (Łaziński 2006 : 263). Jedná-li se o osobní substantiva, která figurují v rodových dvojicích, rod vždy označuje pohlaví, např. věta *Razem z nami weszła do pokoju obrad tłumaczka*. V referenci konkrétní určité nebo neurčité je podle autora důležité, zda je našim záměrem podtrhnout, skrýt nebo neutralizovat informaci o pohlaví, např.:

*Rozmawialiśmy o dwóch nowych pracownikach. **Obaj** zostaną wynagrodzeni.*

*Rozmawialiśmy o dwóch nowych pracownikach: Mateuszu Brylskim i Joannie Kowalskiej. **Oboje** zostaną wynagrodzeni.*

Věta s číslovkou *obaj* je přijatelná v případě, že substantivum *pracownik* je názvem neurčitým, atributivním, nebo vztahuje-li se ke skupině osob různého pohlaví. Łaziński (2006 : 263) konstatuje, že jsou-li uvedeny jména a příjmení, status názvu se mění na konkrétní určitý, a ve vztahu ke skupině osob různého pohlaví je vyloučené užit mužský tvar číslovky *obaj*.

8.4.1 Vliv denotačního statusu na blokaci flexe ženských názvů

Jestli se osobní maskulinum vyskytuje pouze v denotačním statusu, který nevyžaduje identifikaci pohlaví, ženský derivát od tohoto substantiva je podle

---

⁴² Zde můžeme použít tzv. splitting: *Zatrudnimy tłumacza lub tłumaczkę*, abychom měli jistotu, zda pohlaví je či není podmínkou při ucházení se o práci.

Łazińskiego (2006 : 267) ve slovníku méně potřebný. Vlastnost substantiva omezující jeho užití na určité denotační statusy autor nazývá referenčním potenciálem (Łaziński 2006 : 267). V polštině je obtížné tvořit ženské názvy od názvů mužských zakončených na souhlásky *k* a *g*. U názvů národností ale k přechylování dochází, např. *Norweg – Norweżka, Grek – Greczynka, Belg – Belgijka*, aj. Deriváty byly utvořeny nepravidelně za pomoci konektivů *-ij* a *-yn*. Jako důvod vzniku těchto substantiv autor uvádí, že názvy národností jsou základními pojmenováními identifikujícími totožnost člověka a často se objevují v referenci konkrétní, která vždy vyžaduje uvedení informace o pohlaví.⁴³

Referenční konkrétní užití substantiva nutí k explicitnímu vyjádření informace o pohlaví v mnoha případech, např. u substantiv jako *żołnierka, polityczka* aj. Přechýlené substantivum *żołnierka* ve významu „žena voják“ funguje v polštině již dlouho, ale v průběhu posledních 50 let je používáno velmi málo a je pocíťováno jako hovorové, píše Łaziński (2006 : 268). Mluvíme-li o skupině žen sloužících v armádě, můžeme v referenci generické a kolektivní použít označení *kobiety żołnierze*. Podobně je tomu i u užití predikativního: *kobieta jest żołnierzem*. Přechýlené substantivum *żołnierka*, vyskytující se v tisku jen ojediněle, se poslední dobou objevovalo ve spojitosti s kauzou seržantky Lynndie Englandové:

*W Iraku żołnierka z Fort Ashby pełniła służbę w więzieniu Abu Ghraib, jednak teoretycznie nie powinna mieć kontaktu z aresztantami.*⁴⁴

Přechýlené substantivum *polityczka*, nezaznamenané ještě v žádném slovníku, se v referenci konkrétní určité začíná objevovat stále častěji:

---

⁴³ Od názvů národností se ženské deriváty tvoří téměř pravidelně. Pouze ve slovníku *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego* (2003) chybí přechýlené ženské názvy pro pojmenování *Ilir, Inka, Balt, Celt*, které se užívají hlavně genericky ve formě množného čísla, a pro pojmenování *Angol, bamber, enerdowiec*, které jsou užívané především ironicky a pohrdavě.

⁴⁴ <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=6688>, 16.1.2008.

*Podobnie myśli Kristina Axén Olin, polityczka samorządowa konserwatywno-liberalnych moderatów, którą szczególnie irytuje krytyka kobiet u władzy, zarzucanie, że są złymi matkami albo brak akceptacji dla polityczki, która z nowonarodzonym dzieckiem pojawia się na posiedzeniu.*⁴⁵

Od maskulina *nauczyciel* se pravidelně tvoří příponou *-k(a)* přechýlené femininum *nauczycielka*⁴⁶. Jinak je tomu ale u substantiva *nauczyciel akademicki*, od kterého se femininum netvoří podle autora mimo jiné proto, že málo kdy nastane potřeba ho použít. Patří totiž k názvům, jejichž referenční potenciál je omezen na užití predikativní a generická, jak píše Łaziński (2006 : 269). V referenci konkrétní určité se spíše namísto pojmenování *nauczyciel akademicki*⁴⁷ volí pojmenování jiná, např. *wykładowca/wykładowczyni*.

Referenční faktor, mající vliv na zablokování derivace ženských názvů, není stoprocentní a absolutní. Ne všechna osobní maskulina, která nemají ženské protějšky, zakazují nebo omezují konkrétní užití některých substantiv. Taktéž ne všechna substantiva s predikativním potenciálem omezují derivaci ženských názvů. Łaziński (2006 : 270) tvrdí, že mají-li se přechýlené názvy v polštině tvořit systematicky, musí nejdříve dojít k ustálenosti těchto přechýlených pojmenování v konkrétním užití. Velmi důležitý je zde fakt, zda pohlaví referenta hraje ve sdělení důležitou roli nebo je informací redundantní.

8.4.2 Klasifikace osobních maskulin v různých denotačních stavech

---

⁴⁵ <http://szwecja11.blox.pl/2006/11/Szwecja-Szefowa-rzadu.html>, 16.1.2008.

⁴⁶ Přechýlené substantivum *nauczycielka* je možné použít pouze ve spojitosti s osobou, jež učí na základní škole. Vidíme zde jasný vliv faktoru statusu na zablokování derivace. Společenský status učitele na univerzitě je bezesporu větší než společenský status učitele na základní škole.

⁴⁷ Slovníkové zablokování derivace od substantiva *nauczyciel akademicki* má za následek neobratnou formulaci v zákoně o vyšším školství z roku 1990: „*Nauczyciela akademickiego w ciąży lub wychowującego dziecko w wieku do jednego roku nie można zatrudniać w godzinach ponadwymiarowych bez jego zgody (Ustawa o szkolnictwie wyższym z 12.9.1990, art 123).*“

Vzhledem k možnosti odkazovat k pohlaví v různých denotačních stavech dělí Łaziński (2006 : 271) osobní maskulina do čtyř základních skupin:

- A. názvy národností a obyvatel, představitelů většiny sportovních disciplín a uměleckých profesí (např. *Czech, koszykarz, malarz*)
- B. názvy většiny profesí a nositelů vlastností (např. *tłumacz, nauczyciel akademicki, grubas*)
- C. maskulina tantum a obourodá titulární substantiva⁴⁸ (např. *kierownik, docent*)
- D. názvy příbuzných a obecné názvy představitelů pohlaví (např. *szwagier, mąż*)

Autor uvádí, že nejvíce polských osobních substantiv patří do skupiny B, která připouští univerzální maskulinum generické a predikativní. Jedná se o skupinu substantiv, která se pouze v těchto dvou užitích mohou vztahovat k ženám. Přechýlená substantiva se v této skupině začínají objevovat stále častěji, stále ale s kvalifikátorem nespisovnosti. Substantiva ze skupiny A nepřipouští univerzální predikativní užití (Łaziński 2006 : 272). Vztahovat se k oběma pohlavím tato maskulina mohou pouze v užití generickém. V této skupině můžeme pozorovat největší množství přechýlených pojmenování. Derivace je hodnocena jako produktivní a pojmenování takto utvořena jsou z velké části stylisticky neutrální. Substantiva skupiny C se k ženám mohou vztahovat v užití predikativním, generickém i konkrétním. Tvoření přechýlených pojmenování je proto redundantní. Maskulina ze skupiny D se nikdy nevztahují

---

⁴⁸ K titulárním substantivům, tj. substantivům ve vokativu, která figurují spolu se zájmenem *pan/pani* a ke kterým se netvoří ženské deriváty, Łaziński řadí především substantiva: *profesor, marszałek, doktor, poseł, redaktor, dyrektor, kapitan, minister, sędzia, major, kierownik, mecenas, komisarz, naczelnik, gospodarz, radca, magister, ambasador, prokurator, wójt, żołnierz, adjunkt, admiral, sekretarz, rzecznik, konduktor, trener, kapral, kierowca, policjant, biskup/arcybiskup, baron, burmistrz, dowódca, dziekan, generał, inspektor, instruktor, inżynier, kanclerz, rektor, reżyser, konsul, kurator, premier, prezes, prezydent, redaktor, senator, wojewoda.*

k ženám. V každém denotačním užití zde panuje symetrie rodu a pohlaví (Łaziński 2006 : 272).

9. Zablokování derivace titulárních substantiv

Zvláštním případem reference konkrétní určité je možnost užití substantiva ve zdvořilostních obratech, v tzv. titulární referenci. Łaziński (2006 : 274) uvádí, že spolu s profesním pojmenováním v těchto konstrukcích vystupuje obligatorní zájmeno *pan/pani* ve vokativu, které jednoznačně signalizuje pohlaví adresáta. Titulární substantiva, i přesto existují-li k nim pravidelné přechýlené názvy, zůstávají většinou v mužském rodě, a ve vztahu k osobám ženského pohlaví povolují, aby nejbližší rozvíjející je členy (slovesa a shodné přívlastky) byly ženského rodu. Łaziński (2006 : 274) zde hovoří o existenci tzv. *shody ad sensum*, která je podle něj první etapou asymetrie rodu a pohlaví a může, ale i nemusí vést k asymetrii úplné, čili zániku přechýlených pojmenování ve slovníku.

9.1 Faktory ovlivňující titulární potenciál substantiv

Titulární potenciál substantiv (Łaziński 2006 : 275) je ovlivněn lexikálním významem profesního pojmenování, také faktorem společenského statusu profese a poměrem žen a mužů v určité profesní skupině. Autor ale tvrdí, že společenský status povolání není vždy bezprostředním faktorem omezujícím derivaci ženských názvů. Jako příklad mohou sloužit lexémy *adwokat* a *mecenas*.

Od maskulina *adwokat* se v polštině pravidelně tvoří derivát *adwokatką*⁴⁹. Titul *mecenas*, mající stejnou referenci, je maskulinum tantum. Ve své práci uvádím nejnovější příklad z internetových stránek polského deníku *Gazeta Wyborcza*, kdy se přechýlené pojmenování *adwokatką* objevuje spolu s nepřechýleným substantivem *mecenas* v jednom jediném článku vedle sebe:

---

⁴⁹ Femininum *adwokatką* se v textu objevuje málo, ale jako neutrální lexém figuruje ve slovnících.

*Chciał zabić adwokatkę żony. vs Wojciech R. obwiniał znaną lubelską mecenas o doprowadzenie do rozstania z żoną.*⁵⁰

Jako příklad mohou sloužit další skupiny lexémů, např. *lekarz* s derivátem *lekarka* a titul *doktor*, které je maskulinum tantum.

9.2 Vývoj titulatury

Zvětšování počtu titulárních substantiv probíhal v polštině spolu s posilováním blokace derivace ženských názvů. Łaziński (2006 : 275) konstatuje, že nejen vědecké tituly a vysoké administrativní funkce mají v polštině sklon k blokování derivace ženských názvů. Substantivum *trener*, který je titulem pouze v polštině, má zapsaný ve slovnících a běžně užívaný ženský derivát *trenerka*. Přesto ve spojení se zájmenem *pani* vítězí v posledních letech mužská forma *trener* (Łaziński 2006 : 275). Titulární funkce lexému *trener* je v polštině relativně nová.⁵¹ Podle autora další etapou přirozeného vývoje pravděpodobně bude osamostatnění maskulin v referenčním užití ve vztahu k osobám ženského pohlaví již bez prepozičního *pani*. Tyto případy patří zatím do hovorové vrstvy jazyka, ale můžeme se s nimi setkat již např. na sportovních internetových fórech.

10. Současné tendence v přechylování v polštině podle M. Łazińského

Historie zablokování derivace ženských názvů v polštině směřuje od relativní rovnováhy rodu a pohlaví přes její krajní asymetrii až postupnému stabilizování opětovné rovnováhy. Tendence k nepřechylování v posledních letech již není tak silná, píše Łaziński (2006 : 276). Změn se dožadují především stoupenkyně feministických hnutí.

Od poloviny 90. let započala publicistická ofenzíva volající po návratu k pravidelným ženským názvům. Je patrná především v článcích a dopisech

⁵⁰ <http://szukaj.gazetawyborcza.pl/archiwum/1,0,4959845.html?kdl=20070912LUL&wyr=>, 18.1.2008.

⁵¹ První výskyt titulu *panie trenerze* v Korpusu polského jazyka pochází ze 70. let.

adresovaných redakcím časopisů pro ženy. Jednou z nejznámějších je akce časopisu *Wysokie Obcasy* nazvaná „*Precz z męską końcówką!*“⁵². Tzv. męska końcówka, tedy nulová koncovka v pojmenováních typu *redaktor*, *dyrektor* je pro ženská podstatná jména stoupenkyněmi feministických názorů považována za netypickou a nepřirozenou (Kępińska 2007 : 80). Právě z tohoto důvodu se poslední dobou objevují značné tendence přizpůsobit tato pojmenování polštině tak, aby měla v nominativu koncovky typické pro feminina.

Kępińska (2007 : 81) píše, že formy typu *krytyczka*, *psycholożka* se v polštině neobjevují proto, že jsou obecně používány. Podle jejího názoru se zde jedná především o vědomý zásah žurnalistek a feministek. Boj vedený s tzv. mužskou koncovkou osobních feminin se podle autorky opírá o mylné přesvědčení, že rod je v polštině signalizován pouze morfológickou strukturou slova.

Přes všechna snažení můžeme obecně konstatovat, že jazykovědci specializující se na jazykovou kulturu na změnu pravidel přechylování příliš nevěří.⁵³

10.1 Změna konotací tradičních přechýlených názvů

Polský jazyk, zejména jeho hovorová podoba, se v současné době mění. Vznikají nové ženské deriváty a začínají se objevovat ty přechýlené názvy, které se přes dlouhou dobu neužívaly. Také se u řady z nich začíná měnit jejich stylistický dosah (Łaziński 2006 : 278). Autor své tvrzení dokládá změnou konotací lexému *szeżowa*. V polštině existoval od pradávna, vztahoval se ale k manželce šéfa nebo k šéfovi ženského pohlaví, který řídil malý obchůdek či bar. Łaziński (2006 : 278) uvádí, že v průběhu posledních patnácti let se toto femininum nepojí pouze s těmito významy, ale začíná se

---

⁵² http://www.gender.pl/readarticle.php?article_id=81, 20.1.2008.

⁵³ srov. G. Koniuszaniec, H. Blaszkowska, 2003, *Language and gender in Polish*, in: *Gender across Languages. The linguistic representation of women and men*, red. M. Hellinger, H. Bußman, Amsterdam/Philadelphia, s. 259-285.

objevovat i ve spojení *szefowa rządu, szefowa komisji finansów, szefowa Narodowego Banku Polskiego* aj.:

*Juž po wyborze składu komisji śledczej była szefowa Narodowego Banku Polskiego komentowała, že PiS będzie próbowało ją zdyskreditować jako kandidátku na prezydenta stolicy.*⁵⁴

*Aleksandra Natalii-Świat (PiS), była szefowa komisji finansów, też wie, jak gospodarować pieniędzmi.*⁵⁵

*Angela Merkel jest najpotężniejszą szefową rządu świata.*⁵⁶

Objevení se žen, konkrétně premiérky Hanny Suchocké a předsedkyně Polské národní banky Hanny Gronkiewicz-Waltzové, ve vysokých úřadech, zapříčinilo, že blokace přechylování byla v případě titulárního substantiva *szefowa* uvolněna.

10.2 Shrnutí

Łaziński (2006 : 279) na závěr podotýká, že stojí za to rozšiřovat rozsah derivace ženských názvů ve všech případech, kdy jazykový systém tomuto nebrání. Bylo by jednodušší tvořit nové ženské deriváty, kdyby se maskulina přestaly pojít s tituly *pan* nebo *pani*. Autor také konstatuje, že bez reformy systému zdvořilostních obrátů odblokování derivace ženských názvů bude zřejmě nemožné.

11. *Současné tendence v přechylování v polštině podle M. Nowosad-Bakalarczykové*

M. Nowosad-Bakalarczyková si ve svém článku *Tendencje w sposobie wyrażania żeńskości we współczesnej polszczyźnie* (2006) klade otázku, zda se trend nepřechylovat v současné polštině nadále udržuje. Dále se pozastavuje nad tím, jaké faktory ovlivňují použití přechýleného nebo nepřechýleného pojmenování. Autorka vyděluje tři větší

---

⁵⁴ <http://wiadomosci.onet.pl/1348810,2677,kioskart.html>, 20.1.2008.

⁵⁵ <http://miasta.gazeta.pl/wroclaw/1,75495,4720950.html>, 21.1.2008.

⁵⁶ <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=9873>, 21.1.2008.

skupiny osobních substantiv - vědecké tituly, služební tituly, profesní pojmenování a skupinu tzv. charakterizačních názvů (Nowosad-Bakalarczyková 2006 : 134). Míra rodové asymetrie je u každé z výše jmenovaných skupin jiná.

11.1 Vědecké tituly

Vědecké tituly můžeme zařadit podle klasifikace Łazińskiego mezi osobní maskulina skupiny C. Patří k nim malá skupina názvů typu *magister*, *doktor*, *doktor habilitowany*, *docent*, *profesor zwyczajny*, *profesor nadzwyczajny*, které se mohou vztahovat k osobám mužského (skloňují se) i ženského pohlaví (neskloňují se). Zůstávají vždy v mužské podobě. Užívají se ve zdvořilostních obrazech typu (*pani* + vědecký titul, např. *pan magister*, *pani magister*), nebo v pozici před osobními údaji (často vlastní jméno) v podobě zkratky. V těchto případech podle Nowosad-Bakalarczykové (2006 : 128) je pohlaví osoby, o níž referujeme, dostatečně vyjádřeno pomocí ženské formy přísudku či vlastního jména:

*Pani profesor podeszła do sprawy zbyt emocjonalnie – uważa profesor Aldona Kamela-Sowińska, rektor WSHiR w Poznaniu.*⁵⁷

*Prof. dr hab. Simona Gabriela Kossak jest biologiem.*⁵⁸

Titul poté plní především funkci informační a prestižní, jak uvádí autorka. V této skupině substantiv k přechylování nedochází a pravděpodobně v budoucnu nikdy nebude. Rodová asymetrie je zde nejzřejmější. Příčinou pozastavení derivace ženských názvů je vliv konvencí úředního stylu a kritérium prestižnosti (Nowosad-Bakalarczyková 2006 : 129).

11.2 Služební tituly

Služební tituly patří spolu s vědeckými tituly k osobním maskulinum skupiny C. Tyto názvy pojmenovávají osoby podle příslušných funkcí, které plní ve společnosti.

---

⁵⁷ <http://www.gp.pl/forum/index.php?kat=2&temat=2298>, 25.2.2008.

⁵⁸ <http://www.ibles.waw.pl/struktura/zln/pracownicy/skossak.htm>, 25.2.2008.

Nowosad-Bakalarczyková (2006 : 129) konstatuje, že v této skupině obecně převažuje používání mužských pojmenování, a to i v situacích, kdy jazyk sám nabízí možnost volby.

Názvy nejvyšších postavení ve státě se ve většině případech nepřechylují.⁵⁹ I tady se užívají nesklonná pojmenování formálně mužská:

*Była senator Urszula Gacek, która nie zdobyła mandatu w niedawnych wyborach parlamentarnych, została właśnie europosem.*⁶⁰

Existuje-li v jazyce vedle názvu mužského paralelně i název ženský, uživatelé jazyka velmi často volí pojmenování mužské. Autorka jako důvod uvádí stylistické vlastnosti feminin, a to jejich zúžený význam a dojem menší prestižnosti:

*Nadal nie wiadomo, gdzie przebywa dyrektorka zamkniętej nagle przed początkiem roku szkolnego prywatnej szkoły podstawowej Millenium.*⁶¹

Přechýlené femininum *dyrektorka* se používá pouze ve spojení s osobou, která řídí školu.⁶² Příklady z polského tisku dokazují, že pomalu začíná převažovat mužská forma. Proto o ženě, stojící na čele jakéhokoli institutu, ve většině případů dnes řekneme *dyrektor*:

*Kończymy obchody stulecia teatru i wkraczamy w nowe - powiedziała dyrektor Teatru Śląskiego Krystyna Szaraniec - informuje PAP.*⁶³

Kepiňská v článku *Pani prezydent czy prezydentka?* (2007) tvoření ženských názvů u vědeckých a služebních titulů považuje za neekonomické a nevýhodné. Tvrdí, že tato pojmenování nemají s pohlavím nic společného, a o tom, zda se vztahují k ženám nebo

---

⁵⁹ Jako jednu z výjimek autorka uvádí femininum *szełfowa*. I přesto, že se jedná o pozici s vyšším společenským postavením, k pozastavení přechylování nedochází. Můžeme se tedy domnívat, že pocit prestižnosti spojený s pojmenováními gramaticky mužskými poněkud slábne.

⁶⁰ http://www.radiomaks.pl/aktualnosci/ciekawostki.php?nr=31268&str_lista=24, 25. 2. 2008.

⁶¹ <http://miasta.gazeta.pl/krakow/1,35798,1048723.html>, 29.2.2008.

⁶² Ve slovníku *Słownik języka polskiego* (1995) je přímo napsáno, že toto femininum se používá ve spojitosti s osobou řídící školu nebo mateřskou školu.

⁶³ <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/47399.html>, 1.3. 2008.

k mužům, informují zbývající členy ve větě⁶⁴, které již rodově diferencované jsou a být musí (Kepińska 2007 : 82).

11.3 Profesní pojmenování

Profesní pojmenování, patřící do skupiny B, stále více směřují k zachování rodové symetrie. Neexistují-li žádná normativní omezení, je nutné užít přechýlený ženský název:

*Jolanta Cieplińska, terapeutka z Ośrodka Terapii Edukacji i Rozwoju.*⁶⁵

Následujícím příkladem Nowosad-Bakalarczyková (2006 : 132) dokládá míru funkční odlišnosti profesních pojmenování a služebních titulů:

Magda Olszewska, była prezenterka i dziennikarka telewizyjnej "Jedynki", zostanie zastępcą dyrektora Programu I Polskiego radia Aleksandra Chećki.

Profesní pojmenování mají ženskou, tedy sufixální podobu⁶⁶. Autorka uvádí, že mužská forma byla by v těchto případech neshodná s obecnou normou, neakceptovatelná a nepřirozená. Naproti tomu služební tituly mužskou podobu mít mohou.

Nowosad-Bakalarczyková v článku *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnych ofertach pracy* (2003) tvrdí, že kvůli silné tendenci nepřechylovat v současné polštině, mužská profesní pojmenování začínají být rodově indiferentní. Jejich význam se rozšiřuje a stávají se pojmenováními generickými, která se mohou vztahovat k osobám různého pohlaví (Nowosad-Bakalarczyková 2003 : 34). Gramatický rod, zde tedy rod mužský, má charakter čistě konvencionální, stejně jak je tomu u většiny substantiv obecně. Autorka dále poznamenává, že v důsledku tohoto jevu jsou přechýlená profesní

---

⁶⁴ Za rodově diferencované členy autorka pokládá adjektiva, slovesa, jiná substantiva a zájmena *pan / pani*.

⁶⁵ <http://miasta.gazeta.pl/krakow/1,35803,1193712.html>, 1.3.2008.

⁶⁶ Existuje-li symetricky i přechýlené i nepřechýlené profesní pojmenování, je v užití predikativním dovoleno použít název formálně mužský, např. *Paulina Plas jest pracownikiem naukowym*. Podobně je tomu i ve větě *Ona jest nauczycielką*, kdy ve funkci jmenného přísudku figuruje profesní pojmenování, a ve větě *Ona jest nauczycielem dyplomowanym*, kdy v této funkci figuruje služební titul.

pojmenování užívána čím dál tím méně.⁶⁷ Generický význam mužských pojmenování se začíná objevovat i v případě profesí s nízkým společenským statutem.⁶⁸ Na druhou stranu ale podotýká, že tradice tvoření přechýlených profesních názvů dnes ještě stále existuje.

11.4 Charakterizační názvy

Tzv. charakterizační názvy (Nowosad-Bakalarczyková 2006 : 134) slouží k identifikaci osob vzhledem k jejich státní příslušnosti, původu, příbuzenským vztahům, vyznání, psychickým a fyzickým vlastnostem aj. Patří sem dvojice typu *Polak - Polka*, *katolik - katoliczka*, *działacz - działaczka*, *blondyn - blondynka* a další. Pro většinu názvů této skupiny je příznačná korelace gramatické formy s pohlavím osoby, o níž referujeme.

11.5 Shrnutí

Výběr mužského nebo ženského názvu závisí především na dvou protínajících se faktorech, typu pojmenování (sémantický činitel) a stylu výpovědi.

Typy pojmenování byly rozděleny na vědecké tituly, služební tituly, profesní pojmenování a charakterizační názvy podle dvou kritérií. Nowosad-Bakalarczyková (2006 : 135) při tvoření názvů osob důsledně rozlišovala situace, kdy je jednotlivec nazírán z hlediska toho, jakou funkci plní ve společnosti, a situace, ve kterých je jednotlivec hodnocen z hlediska toho, čím se vyznačuje ve svém osobním životě. V druhém případě jsou analyzovány jeho povahové rysy, vzhled, zájmy, národnost a další.

---

⁶⁷ Nowosad-Bakalarczyková porovnávala statistické údaje B. Miemetzové z 1992 roku s vlastními údaji z roku 2001 a zjistila, že užití gramaticky mužských pojmenování oproti názvům přechýleným značně vzrostlo.

⁶⁸ Ve slovníku *Inny słownik języka polskiego* (2000) jsou všechna gramaticky mužská profesní pojmenování (včetně těch, které vykonávají nebo mohou vykonávat pouze muži) definována jako názvy generické.

Pojmenování uchopující jednotlivce ze společenské perspektivy (vědecké tituly a služební tituly⁶⁹) jsou gramaticky mužská a z hlediska referenčního rodově neutrální (Nowosad-Bakalarczyk 2006 : 135). Naproti tomu názvy hodnotící jednotlivce z perspektivy osobní (charakterizační názvy a profesní pojmenování) tvoří rodové dvojice.

Úřední styl upřednostňuje neosobnost, proto uvedení informace o pohlaví osoby není nezbytné. V jazykové rovině převažují generické názvy v mužském rodě. Styl prostě sdělovací je antropocentrický a konkrétní. V rovině jazyka se pojmenování vztahují ke konkrétním osobám. Převažují tedy názvy rodově specifikované.

Nowosad-Bakalarczyková (2006 : 136) závěrem konstatuje, že postupem doby možná právě expanze hovorového jazyka, ve větší míře než institucionální přeměna jazyka, zapříčiní, že se přechylování stane běžným slovtvorným postupem také v polštině spisovné.

---

⁶⁹ U služebních titulů a profesních pojmenování dochází v řadě případů k různým kolísáním, proto bychom zde měli hovořit spíše o tendenci k označování z toho nebo onoho hlediska.

ZÁVĚRY

1. Přechylování je způsob tvoření podstatných jmen, který spočívá v tom, že se k pojmu živé bytosti připojuje doplňující znak určitého pohlaví. Vztah mezi přirozeným rodem substantiv a rodem gramatickým je velmi důležitý a postupem doby se stále více dostává do popředí zájmu. Gramatický rod je kategorií arbitrární, která se může shodovat s přirozeným rodem, ale i nemusí, a často se také neshoduje. Polština je oproti češtině jazyk s velmi výraznou asymetrií v rámci kategorie rodu.
2. Srovnáváme-li typologický charakter češtiny a polštiny docházíme k závěru, že míra flexivnosti je u obou porovnávaných jazyků jiná. Toto zjištění má mimo jiné za následek odlišné chápání problematiky přechylování v češtině a polštině.
3. Z hlediska fonologické typologie se polština jeví jako jazyk více konsonantický. V češtině, na rozdíl od polštiny, je hromadění konsonantů v textech a tvoření četných souhláskových skupin běžný jev. Při tvorbě přechýlených profesních pojmenování v polštině v některých případech vznikají souhláskové skupiny obtížně vyslovitelné (*adiunktka, pediatrka*), tedy z jazykového hlediska nepřijatelné.
4. Hláskové alternace v morfonologickém jazykovém plánu jsou v polštině v řadě případů důležitými činiteli rozhodujícími o nepřechylování osobních substantiv pomocí sufixů. Spisovná polština považuje střídání *g/z* u cizích apelativ zakončených na *-log* za netradiční. Takto odvozená feminina poté působí jako depreciativní až legrační.
5. Na úrovni morfologické typologie je nejvíce patrné, že oba srovnávané jazyky patří k flexivnímu typu. I zde ale najdeme mnoho odlišných rysů. Méně flexivnější polštinu můžeme označit jako tolerantnější vzhledem k synchronně cizím slovům. Tento typologický rys se projevuje zejména v lexikálním jazykovém plánu. Pojmenování typu *manager, graphic designer* se v mluveném i psaném jazyce objevují

často. Jsou psaná původním pravopisem a spojovaná s pocitem určité prestižnosti, proto se nepřechylují.

6. V syntaktickém a lexikálním plánu jazyka je rozdíl mezi oběma porovnávanými jazyky nejvíce patrný. Čeština má rozsáhlé derivační možnosti, tudíž působí jako typický a přirozený morfologicko-sufixální způsob tvoření nových ženských pojmenování. Naproti tomu v polštině je tento postup méně častý. Ta oproti ní upřednostňuje konverzi nebo tvoření apozičních spřežek. Ve většině případů však nepřechyluje vůbec.

7. Tvoření ženských jmen pomocí přechylování je v češtině běžný a přirozený postup. V polštině často dochází k zablokování flexe mužského jména. U těchto nesklonných feminin typu *antropolog, farmaceuta* je ženský přirozený rod signalizován jediné jejich nesklonností, která takto vstupuje do přímého kontrastu se schopností skloňovat substantivum mužské. Informace o ženském přirozeném rodě může být navíc posilována prostředky lexikálními a/nebo prostředky flexivně-syntaktickými.

8. Přechylovací formant *-k(a)* je v češtině nejčastější a nejproduktivnější. Zvláštní postavení zaujímá přípona *-ov(á)*, kterou se pravidelně přechylují česká ženská příjmení. U několika jmen je přechylovacím formantem pouze záměna tvaroslovné charakteristiky mužské na ženskou. Tvoření konverzí je ale pro pojmenování ženských bytostí v češtině téměř bezvýznamné. V polštině je přípona *-k(a)* také nejproduktivnější a objevuje se nejčastěji. Velmi populární je koncem 20. století konverze, která se pojí s pocitem prestižnosti takto utvořených pojmenování. Od 50. let 20. století docházelo v polštině k rychlému zanikání přechylovacích formantů *-ow(a)*, *-ówn(a)*, *-in(a)/-yn(a)* a *-ank(a)* u příjmení. Dnes jsou takto utvořené názvy považovány jako archaické a patří do hovorové polštiny. Objevují se sporadicky.

9. Od poloviny 20. století jsme v polštině mohli pozorovat stálý ústup od již vžitých přechýlených pojmenování. Příčinou již zmíněného pozastavení derivace bylo bezesporu uplatnění žen v různých diferencovaných profesích a aktivitách. Ženy cítily potřebu nevyjadřovat informace o pohlaví, a jazykově tak demonstrovat své rovnoprávné postavení v moderní společnosti. V průběhu posledních desítek let byly ženské názvy s příponou *-k(a)* typu *dyrektorka, kierowniczka* v polštině uznány za málo oficiální, nezdvořilé, nekorespondující s důstojností, kvalitou a společenskou pozicí označovaných osob. V sufixální podobě zůstaly pouze názvy profesí tradičně vykonávaných ženami, např. *aktorka, nauczycielka*, nebo profesí málo atraktivních a společensky neprestižních, např., *fryzjerka, sprzątaczk*a. V polštině se tedy velmi často používá náležitá pojmenování mající formu mužskou, např. *premier, minister* atd. a prostřednictvím vlastního jména nebo zájmena *pani* se signalizuje, že se vztahují k ženě.

10. Na otázku, proč dochází k pozastavení derivace ženských profesních názvů v takové míře právě v polštině (vedle ruštiny), a ne v jiných slovanských jazycích, není jednoznačná odpověď. Podle Łazińského je ve většině případů s omezením derivace ženských profesních názvů spojen faktor společenského statusu profese. Povolání, mající vysoký společenský status, jsou obvykle součástí ustálených zdvořilostních oslovení, ve kterých figuruje zájmeno *pan/pani*, jednoznačně signalizující pohlaví. Uvádět informace o rodu a pohlaví podle autora tedy přestává být nezbytné.

11. Jedny z nejdůležitějších příčin zablokování tvoření ženských názvů jsou spjaty se fonematickou strukturou maskulin a možnostmi připojení ženských sufixů. Nejvýrazněji blokují tvoření ženských názvů mužská pojmenování zakončená na *-ec/-owiec* a *-log*. Dalším fonotaktickým omezením derivace ženských názvů je existence

souhláskové skupiny, stojící na hranici mezi slootovorným základem a formantem, která je obtížně vyslovitelná (např. *adiunktka*, *architektka*).

12. Podle Łazińskiego další příčinou pozastavení přechylování profesních názvů v polštině je homonymie těchto názvů s pojmenováními, patřícími do jiných slootovorných kategorií. Současně podotýká, že lexikální homonymie je charakteristickou vlastností každého přirozeného jazyka. Mnoho substantiv má ve slovníku uvedeno více významů, je tedy logicky bezvýznamné zakazovat používat je i ve významu přechýleného ženského názvu.

13. Je-li substantivum užito predikativně, Łaziński tvrdí, že v polštině není logicky nutné pomocí ženských přechylovacích formantů opakovat informace o pohlaví subjektu. Schwarz dodává, že u predikativního užití se nejedná o identifikaci nebo zviditelnění žen, ale o jejich charakterizaci nebo o zařazení do určitých tříd či skupin. Taktéž redundantní je stejný postup i u užití generického. Podstatné jméno je v tomto případě referenčně homonymické. Ve větě s referencí obecnou atributivní, referencí konkrétní neurčitou a referencí existenciální (kolektivní) určení ženského pohlaví prostřednictvím rodu Łaziński pokládá za matoucí, nechceme-li vyloučit muže ze skupiny osob, o nichž referujeme. Větu *Zatrudnimy tłumacza* (konkrétní neurčité) můžeme interpretovat jako zkratku predikace s užitím predikativním *Zatrudnimy osobę, która jest tłumaczem*. V referenci konkrétní určité je vždy nutné uvést informace o rodu, např. *Razem z nami weszła do pokoju obrad tłumaczka*. V referenci konkrétní určité nebo neurčité je podle autora důležité, zda je našim záměrem podtrhnout, skrýt nebo neutralizovat informaci o pohlaví.

14. Vliv denotačního statusu na blokaci flexe ženských názvů je podle Łazińskiego velmi důležitý. Jestliže se osobní maskulinum vyskytuje pouze v denotačním statusu, který nevyžaduje identifikaci pohlaví, ženský derivát od tohoto substantiva je ve

slovníku méně potřebný. V polštině je obtížné tvořit ženské názvy od názvů mužských zakončených na souhlásky *k* a *g*. U názvů národností ale k přechylování dochází (např. *Norweg – Norweška*). Jako důvod vzniku těchto substantiv Łaziński uvádí, že názvy národností jsou základními pojmenováními identifikujícími totožnost člověka a často se objevují v referenci konkrétní, která vždy vyžaduje uvedení informace o pohlaví.

15. Nejvíce polských osobních substantiv patří do skupiny, která se pouze v užití generickém a predikativním, tedy v nepřechýlené podobě, mohou vztahovat k ženám. Zvláštním případem reference konkrétní určité je možnost užití substantiva ve zdvořilostních obratech, v tzv. titulární referenci. Titulární potenciál substantiv je ovlivněn lexikálním významem profesního pojmenování, také faktorem společenského statusu profese a poměrem žen a mužů v určité profesní skupině. Zvětšování počtu titulárních substantiv probíhal v polštině spolu s posilováním blokace derivace ženských názvů. Nejen vědecké tituly a vysoké administrativní funkce mají v polštině sklon k blokování derivace ženských názvů, jak je tomu např. u substantiva *trener*.

16. U vědeckých titulů k přechylování nedochází a pravděpodobně v budoucnu podle Nowosad-Bakalarczykovej nikdy nebude. Titul zde plní především funkci informační a prestižní. Existuje-li v jazyce vedle názvu mužského paralelně i název ženský, uživatelé jazyka u služebních titulů velmi často volí pojmenování mužské. Autorka jako důvod uvádí stylistické vlastnosti feminin, a to jejich zúžený význam a dojem menší prestižnosti. Kępińska považuje tvoření ženských názvů u vědeckých a služebních titulů za neekonomické a nevýhodné. Tvrdí, že tato pojmenování nemají s pohlavím nic společného, a o tom, zda se vztahují k ženám nebo k mužům, informují zbývající členy ve větě, které již rodově diferencované jsou a být musí. Nowosad-Bakalarczykovej tvrdí, že kvůli silné tendenci nepřechylovat v současné polštině, mužská profesní pojmenování začínají být rodově indiferentní. Jejich význam se

rozšiřuje a stávají se pojmenováními generickými, která se mohou vztahovat k osobám různého pohlaví. Profesní pojmenování ale v hovorovém jazyce stále více směřují k zachování rodové symetrie.

17. Łaziński píše, že mají-li se přechýlené názvy v polštině tvořit systematicky, musí nejdříve dojít k ustálenosti těchto přechýlených pojmenování v konkrétním užití. Substantiv s titulární referencí pozvolna ale stále přibývá. U těchto pojmenování se hovoří o existenci tzv. *shody ad sensum*, která je podle autora první etapou asymetrie rodu a pohlaví a může ale i nemusí vést k asymetrii úplné, čili zániku přechýlených pojmenování ve slovníku. Podle něj další etapou přirozeného vývoje pravděpodobně bude osamostatnění maskulin v referenčním užití ve vztahu k osobám ženského pohlaví již bez prepozičního *pani*. Tyto případy patří zatím do stylu hovorového, ale setkáváme se s nimi stále častěji. Łaziński na závěr podotýká, že stojí za to rozšiřovat rozsah derivace ženských názvů ve všech případech, kdy jazykový systém tomuto nebrání. Bylo by jednodušší tvořit nové ženské deriváty, kdyby se maskulina přestaly pojít s tituly *pan* nebo *pani*. Autor také konstatuje, že bez reformy systému zdvořilostních obrátů odblokování derivace ženských názvů bude zřejmě nemožné.

18. Od poloviny 90. let započala publicistická ofenzíva volající po návratu k pravidelným ženským názvům. Je patrná především v článcích a dopisech adresovaných redakcím časopisů pro ženy. Tendence k nepřechylování v posledních letech již není tak silná. Tento jev je patrný především v hovorové polštině. Kępińska píše, že přechýlené ženské názvy se v polštině neobjevují proto, že jsou obecně používány. Podle jejího názoru se zde jedná především o vědomý zásah žurnalistek a feministek. Boj vedený s tzv. mužskou koncovkou osobních feminin se podle autorky opírá o mylné přesvědčení, že rod je v polštině signalizován pouze morfologickou strukturou slova. Nowosad-Bakalarczykova konstatuje, že postupem doby možná právě

expanze hovorového jazyka, ve větší míře než institucionální přeměna jazyka propagovaná stoupenkyněmi feministických hnutí, zapříčiní, že se přechylování stane běžným slovotvorným postupem také v polštině spisovné. Přes všechna snažení můžeme obecně říct, že jazykovědci specializující se na jazykovou kulturu na změnu pravidel přechylování příliš nevěří. Na konferenci v Lublině v roce 2003 polští lingvisté zaujímali velmi konzervativní postoj. Bylo více než patrné, že co se této oblasti týče, stále panuje silná skepse. Jazykovědci nepodpořili jakékoliv změny, protože podle jejich názoru se zde jedná o manipulaci, o vliv určité ideologie.

Použitá literatura

Odborná literatura:

- H. Jadacka, 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- A. Jedlička, 1955, *Jazykový koutek Československého rozhlasu*, Praha.
- E. Lotko, 1981, *Polština a čeština z hlediska typologického*, Olomouc.
- E. Lotko, 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny: soubor statí*, Olomouc.
- E. Lotko, *O syntetičnosti češtiny a analytičnosti polštiny* (v tisku).
- M. Łaziński, 2006, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa.
- J. Petr a kol., 1986, *Mluvnice češtiny. I. Tvoření slov*, Praha.
- V. Skalička, 1981, *Lingvistické čítanky. III. Typologie*, Praha.
- F. Trávníček, 1940, *Nástroj myšlení a dorozumění*, Praha.

Časopisy a sborníky:

- S. Čmejrková, 2002, *Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny*, „Slovo a slovesnost“ 63, č. 4, s. 263-286.
- A. Grybosiova, 2006, *Feministyczne reinterpretacje językowego obrazu świata Polaków*, „Poradnik Językowy”, č. 2, s. 74-79.
- Z. Hrušková, 1967, *Jména přechýlená*, in: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, red. F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař, Praha, s. 536-552.
- I. Kaproń-Charzyńska, 2006, *Żeńskie neologizmy osobowe z formantem -ka we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski” 86, č. 4, s. 260-270.
- A. Kępińska, 2007, *Pani prezydent czy prezydentka?* „Poradnik Językowy”, č. 3, s. 79-84.
- G. Koniuszaniec, H. Blaszkowska, 2003, *Language and gender in Polish*, in: *Gender across Languages. The linguistic representation of women and men*, red. M. Hellinger, H. Bußman, Amsterdam/Philadelhia, s. 259-285.
- B. Kreja, 1964, *Słowotwórstwo nazw żeńskich we współczesnym języku polskim*, „Język Polski” 44, č. 3, s. 129-140.

M. Nowosad-Bakalarczyk, 2003, *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnych ofertach pracy*, „Poradnik Językowy”, č. 5, s. 21-38.

M. Nowosad-Bakalarczyk, 2006, *Tendencje w sposobie wyrażania żeńskości we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski” 86, č. 2, s. 126-136.

E. Pawłowski, 1951, *Baran mówi o Kowal. O tworzeniu i odmianie nazwisk i tytułów żeńskich*, „Język Polski” 31, s. 49-62.

J. Schwarz, 1999, *Kategorie ženskosti v češtině: pojmenování žen v češtině*, in: *Heterogenost v komunikaci, v textu a v jazyce*, red. A. Macurová, Praha, s. 61-85.

Slovníky

O. Martincová a kol., 2004, *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2*, Praha.

M. Bańko, 2000, *Inny Słownik Języka Polskiego*, Warszawa.

M. Szymczak, 1995, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.

S. Dubisz, 2003, *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, Warszawa.

J. Grzenia, 2005, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.

A. Markowski, 1999, *Nowy Słownik Poprawnej Polszczyzny*, Warszawa.

Internet:

<http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=19415>, 5.3.2008.

<http://szukaj.gazetawyborcza.pl/archiwum/1,0,4838222.html?kdl=20070320GW&wyr=>
, 12.11.2007.

<http://miasta.gazeta.pl/warszawa/1,34861,4677222.html>, 4.12.2007.

<http://www.biznesnet.pl/ar/20/888597/panie-psycholog-na-poligonie.html>, 13.12.2007.

http://przk.pl/drukarnia.php?id_art=14526, 6.1.2008.

<http://miasta.gazeta.pl/poznan/1,36039,4847878.html>, 6.1.2008.

<http://www.gazetawyborcza.pl/1,75248,3909625.html>, 8.1.2008.

http://www.cvmarket.pl/cvs.php?op=list2&filters%5Bcategory_id%5D=10&filters%5Bprof_id%5D=570&PHPSESSID=rkrd3tk22arf97itc66l8gaht6, 21.12.2007.

<http://szukaj.gazetawyborcza.pl/archiwum/1,0,1109773.html?kdl=20000520KRK&wyr=>
=, 4.1.2008.

<http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=6688>, 16.1.2008.

<http://szwecja11.blox.pl/2006/11/Szwecja-Szefowa-rzadu.html>, 16.1.2008.

<http://szukaj.gazetawyborcza.pl/archiwum/1,0,4959845.html?kdl=20070912LUL&wyr=,> 18.1.2008.

http://www.gender.pl/readarticle.php?article_id=81, 20.1.2008.

<http://wiadomosci.onet.pl/1348810,2677,kioskart.html>, 20.1.2008.

<http://miasta.gazeta.pl/wroclaw/1,75495,4720950.html>, 21.1.2008.

<http://www.przeгляд-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=9873>, 21.1.2008.

<http://www.gp.pl/forum/index.php?kat=2&temat=2298>, 25.2.2008.

<http://www.ibles.waw.pl/struktura/zln/pracownicy/skossak.htm>, 25.2.2008.

http://www.radiomaks.pl/aktualnosci/ciekawostki.php?nr=31268&str_lista=24, 25. 2. 2008.

<http://miasta.gazeta.pl/krakow/1,35798,1048723.html>, 29.2.2008.

<http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/47399.html>, 1.3. 2008.

<http://miasta.gazeta.pl/krakow/1,35803,1193712.html>, 1.3.2008.

Seznam použitých zkratk a značek

aj. – a jiné

mj. – mimo jiné

např. – na příklad

neskl. – nesklonný

popř. – popřípadě

SN2 – Nová slova v češtině, Slovník neologismů

srov. – srovnej

s. – strana

tj. – to jest

tzv. – takzvaný, takzvaně

vs – versus

ANOTACE BAKALÁŘSKÉ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno a příjmení: Zuzana Lipková

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Přechylování v českém a polském jazyce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Počet znaků: 74 739

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 26

Klíčová slova:

Typologie

Přechylování

Rod gramatický a rod přirozený

Rodové dvojice

Přechylovací formanty

Vývoj přechylování

Titulární substantiva

Vědecké tituly

Služební tituly

Profesní pojmenování

Charakterizační názvy

Práce „Přechylování v českém a polském jazyce“ se zabývá porovnáváním způsobu tvoření přechýlených ženských jmen v češtině a polštině. V polském jazyce se vyskytuje značná různorodost a tudíž zde dochází k mnohým omezením či jiným odchýlkám. Z toho důvodu se práce zaměřuje zejména na popis zákonitosti tvoření těchto jmen právě v tomto jazyce. Jejím hlavním záměrem je zachytit pohyb v tvaroslovné a slovtvorné normě u obou porovnávaných jazyků. Cílem výzkumu je poté souhrn poznatků a následná analýza, která slouží k základní orientaci v oblasti této problematiky.